

A MAGYAR FIGYELŐ (1911–1918) ESZMÉI

A Magyar Figyelő című folyóirat 1911-ben indult. Alapítása egyértelműen kapcsolódott Tisza István *Munkapártjának* a koalíciós ellenzékiesség felett aratott győzelméhez. De még inkább összefüggött a koalícióból kiábrándult baloldali politikai erők és a nemzetiségi mozgalmak megerősödésével. Az igazi ellenfelek immár ők lettek, főleg a középrétegekből támadó, azokat megbontó polgári radikális törekvések.

A Magyar Figyelő nem volt, de nem is akart a konzervatív tudományosság főruma lenni. Ezt a szerepet 1908 óta a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* látta el megbízható színvonalassággal, de — s itt ez a fontos — szinte tudatos apolitikussággal. (Nem akartak „politikát csinálni”, legfeljebb — mai szóval és értelemben — „döntésselőkészítői” munkát vállaltak, széleskörű történeti, illetve nemzetközi összefüggésrendszerbe ágyazva a megoldandó konkrét feladatokat.)

A Magyar Figyelő tudatosan az egységes magyar polgári politikai kultúra műhelye akart lenni, ahol — a hatalom birtokában — a művelt liberális-konzervatív polgár öntudatát építik ki széleskörű tájékoztatással, határozott állásfoglalásokkal s — nem utolsósorban — az *ellenséges szellemi-ideológiai áramlatok alapos kritikájával*. Ha a *Husadik Századot* a radikalizmus támadófegyverének nevezhetjük, úgy a Magyar Figyelőt egyértelműen a liberális konzervativizmus *kritikai védőpajzsának*. „Kétszeresen fontos az, hogy a műveltebb osztályok, amelyek az elmék vezetésére vannak hivatva, igenis komolyan belépjenek az egész világon folyó eszmeharcba s egész tudásuk kifejtésével törekedjenek felderíteni a túlságázott eszmék képtelenségét... Európában bizonyára nincs egyetlen ország és egyetlen nép sem, amelynek akkora érdeke volna a helyes megkülönböztetések megtétele és a haladási eszmék forradalmi propagandától való elválasztása...”¹

Hangsúlyozni kell azt, hogy a Magyar Figyelő a maga értelmiségi-polgári álláspontját *középutnak* tekintette, s állásfoglalásait is aszerint fogalmazta meg, külföldi — elsősorban angol és német — példák alapján: „A német társadalomban ma is egész sor igen erős közép fajú szervezet van, ami a szabadság és az evolúció alapján állva nagy sikerrel küzd egyrészt a konzervatív és klerikális nyomasztás, másrészt pedig a szociáldemokrata terror ellen.”²

E tanulmány eredetileg a *Magyar sajtótörténet* végül is kéziratban maradt III. kötete számára készült, ezért hiányoznak belőle a felvetett kérdésekre vonatkozó szakirodalmi utalások. (A jegyzetek mind a Magyar Figyelő cikkeire utalnak, ezért a folyóirat címét sehol nem tüntetjük fel, csak az évet és a kötetszámot.)

1 Kenedi Géza: Bonnot iskolája. (Kritikai jegyzetek.) 1912. II. köt.

2 Uo. 283.

A fenti alapállásból következik, hogy a Magyar Figyelőből hiányoznak rendkívül fontos korabeli magyar problémák. A Magyar Figyelő a magyar középosztály körének szemhatárán belül marad, annak körein belül vitázik, érvel és *érzékeli*. Magától értetődőnek tartja a fennálló polgári rend alappilléreit, s ezek megerősítése érdekében, *a magyar nemzeti polgárosodás és az egységes magyar nemzeti állam zászlói* alatt harcol a *nyugat-európai konzervatív példák* és a hazai viszonyok „*realpolitikai*” *értékelésének* kettős fegyverével. Nem jelenti mindez azt, hogy a Magyar Figyelő gárdája ne ismerné a nyugati progresszív irányzatokat. A megjelent tanulmányok szakirodalmi és jegyzetanyaga jórészt azonos radikális ellenfelek olvasmányáival.

A reagálás különbsége persze óriási: a magyar radikalizmus képviselői a megismert elvek, példák és gyakorlatok azonnali átültetését sürgetik, a magyar viszonyok gyökeres reformját hirdetik, azonnal politikai-hatalmi erővé kívánván tenni minden újítást. A Magyar Figyelő a nemzetközi kitekintés hasznát másban látja: „az osztályok önző harca közt az egyetemes műveltség szakadatlanul mint fölvilágosító, kritikai és kiegyenlítő hatalom működik és az erőszakot észrevétlenül rátereli a békés fejlődés útjára”.³

Honnan származik a Magyar Figyelő „kanalizáló” óvatossága? Egyértelműen a felismert gyengeségek és sérülékenység tudatosulásából: „Nem kétséges, hogy egy annyi összeforratlan részből álló és integrálódása legforróbb állapotában lévő társadalom, mint a magyar, csak kevés analízist bír el baj nélkül...”⁴

Nem kétséges, hogy a Magyar Figyelő a legveszélyesebb összeforratlanságnak a nemzetiségi kérdésből eredő feszültséget érezte (ezt majd később látjuk bővebben), ám a döntő „frontnak” mégis a heterogén magyar polgárságot tartotta. A magyar nagyhatalmi politika öntudatos képviselőjeként ugyanis meg volt arról győződve, hogy a hatalom birtokában — az európai hatalmi viszonyok változatlanságát tételezve — egyetlen valódi ellenfél létezik, s ez a magyar polgárság maga, a saját soraiból kikerülő „legitimált”, a hatalomgyakorlás minden fortélyát ismerő „másik csapat”. A koalíció uralmának, önvészélyes felfordulásainak tanulságai elég közeliak voltak ennek belátásához. Nem véletlen tehát, hogy a Magyar Figyelő elsősorban „értelmiségi osztályharcot” folytat, a magyar politizáló közvélemény „lelkének” irányításáért harcol: „A Magyar Figyelő a magyar értelmiséghez intézi szavát. Ahhoz az értelmiséghez, amely hivatva van a nemzet vezetésére és amely ma maga is széttagoltan, részben irányt vesztve tesped.”⁵

Harc a radikalizmus ellen

A Magyar Figyelő beköszöntőjében, amikor meghirdeti a harcot, ugyanúgy Nyugat-Európára hivatkozik, mint ellenfelei. Természetesen az ő Európa-képük más, s a magyar helyzetet ismét a régi sémában (Nyugat harcol a Kelettel) és korporatívási felhangokkal értékeli: „Magyarországon megint egyszer szembe került Európa a Balkánnal, a szó kulturális értelmében vett nyugat a kelettel ... közös jellemvonásokat találunk rajtuk [a nyugati társadalmakon — T. L.]: vallásosság, a

3 Kenedi Géza: Magyar feminizmus. 1911. I. 51.

4 Uo. 54.

5 Tájékoztató. 1911. I. 1.

történelmi múlt tisztelete, erős nemzeti érzés, erkölcsi fegyelmezettség ... [ezek mind — T. L.] föltételei világtörténelmi sikereiknek ... a nyugat a nemzeté tömörült egyéniségek, a kelet az egyéniségekre bomlott nemzetek világa ... a rothadás tipikus szimptomája, midőn a sejt önálló életet kezd az egész organizmus rovására... A nyugati társadalmak dekadenciája tulajdonképpen az egyén dezertálása a polgárosodás fegyelme elől, visszatérése az ős-keleti anarchiába.”⁶

A fenti jelzőkben zseniálisan és tragikusan tükröződik a magyar társadalmi, politikai helyzet periférikus, részt venni nem, de szemléleti követésre képes mivolta. A magyar értelmiség, illetve uralkodó csoportok szellemileg reagálnak a kor összes nyugati tendenciájára, miközben az itthoni „réalpolitika” feltételrendszere attól néha gyökeresen különbözik. Nemcsak a hatalmpolitikai, de a világ-gazdasági beágyazottságot illetően is. A Magyar Figyelő okos konzervatívjainak ilyen szempontból könnyű dolga van, „birtokon belüliként” módjuk van — illetve azt hiszik, hogy módjuk van — a kivárára, arra, hogy a szerves fejlődésre bízhatják magukat.

„A keleti és féлкеleti népek, amelyek kultúrimportjukat Nyugat-Európából rendelik meg, hiányos önkritikájukkal és fegyelmezetlenségre való mostani hajlandóságukkal mohón vetik magukat az európai dekadencia termékeire... A Balkán, ha egyszer megismerte Európát, cserben hagyja önmagát és a nyugati műveltség kellemetlen parazitájává lesz... A keleti bojár legfőbb büszkesége, ha véletlenül párizsi járdataposónak nézik ... *a maga hazáját állandóan külföldi szemmel nézi* és abból csak annyit fogad el a valóságban exisztálóknak, amennyiről tudomással bír az a kávéház, melyet ő Európának nevez. Pedig hát a nemzetek, a kicsinyek éppen úgy, mint a nagyok, nem valamely nemzetközi páholyközönség kedvéért élnek és ágálnak, hanem *a* maguk történelmi küldetését teljesítik, akár írnak róluk a külföldi sajtóirodák, akár nem.”⁷ Herczeg Ferenc szavaiban az a kétarcú „nemzeti öncélúság”, határozott nacionalizmus munkál, amely ma sokakban az ókonzervatív parlagi magyar úri osztály külföld- és haladásellenességének bizonyítékát kelti. De nem erről van szó. A Magyar Figyelő csupán rostálni akar egy, a magyar etnikum egészére nézve kedvező hatalmi konstelláció prioritását tartva szem elött. Vagyis Tisza Istvánék nem voltak érzéketlenek a „Nyugat” iránt, de a Monarchia érzékeny és sérülékeny közegében a legóvatosabban akarták a kereteket módosítani. Tragikus mindebben az, hogy ebben a helyzetben a szociális — sőt néha még gazdasági fejlesztési érdekek is! — alárendelődtek hatalmpolitikai szempontoknak. Bár ennek helyesbítése egyre erősödő tendencia, főleg közvetlenül a háború előtt. „A nyugat felől áramló eszmék és törekvések ismeretére feltétlen szüksége van a magyar társadalomnak a nőkérdés területén is. De éppen olyan szükség van ... [arra, hogy] a behozott európai eszmeáramlatokat megrostáljuk, és ami nálunk is megvalósulhat, előkészítsük.”⁸

Nagyon hosszú elemzés volna szükséges ahhoz, hogy ki lehessen bogozni a Magyar Figyelő és a Huszadik Század közötti éles ellentétet. Én most csak a Magyar Figyelő szemszögének bemutatását vállalhatom. A radikálisok szükségét érezték annak, hogy mindent *tudományos megokolással* ítéljenek meg. A Magyar Figyelő írói joggal teszik fel többször is a kérdést: „Melyik tudomány nevében és megbízásából néznek le engem így? A válasz: a modern szociológia nevében. Ezt

6 Herczeg Ferenc: Jelszavak. 1911. I. 4–5.

7 Uo. 5–6.

8 Kenedi Géza: Magyar feminizmus. 1911. I. 61.

a tudományt némiképpen ismerem; de ez az önök tudós módszerével ellentétben éppen *szerénységre, önmegtartóztatásra, minden dolgok relativitására tanít bennünket.*⁹

Talán ezért is válaszol olyan sértő arisztokrata góggel másfelől a Magyar Figyelő: „Elhiszi-e a cikkíró úr [a Huszadik Század szerkesztője — T. L.], hogy a Magyar Figyelő vezetőembereinek egy része [!] máig sem sejtí, de nem is kíváncsi rá, hogy ki a Huszadik Század szerkesztője. Nem, a szerkesztő úr ezt nem fogja elhinni, pedig a dolog természetes.”¹⁰ Ilyen szubjektív feltételek mellett lehetetlen gyümölcsöző, akár minimális konszenzus, s az ellenfelek gyakran olyan frontvonalakon is szemben állnak, ahol álláspontjaikban nagyon sok közösség van (s klerikális ellenfeleik ennek tudatában is vannak).

Kenedi Géza így foglalja össze a radikálisok fő támadási irányait: „Három ismertető jele van a destruktív szellemi iránynak. Az első a nemzeti eszme és a hazaszeretet tagadása vagy az iránta való közömbösség. A második a vallás nagy társadalomrendező erejének abszolút megtagadása. A harmadik a nemi és családi élet rendjének semmibe vétele.”¹¹ Jellemző, hogy a nagy tömegekre vonatkozó eltérő vélemények sora nem került be ebbe a listába. Jól mutatja ez is, hogy itt a magyar polgárság különböző csoportjai harcolnak ideologikusan a hatalomért, s ehhez másodlagosan kapcsolódnak hozzá a magyar társadalom alapkérdései.

Réz Mihály szokásosan illúziótlan elemzésének valószínűleg igaza van, amikor így ír: „a gazdasági ok [a radikalizmusra — T. L.] nem az ipari, hanem az értelmi munkásság és proletariátus megnövekedése. Magyarország igen szegény arra, hogy ennyi diplomás embert el tudjon tartani... A hivatalban lévők is megérik díjazásukban az ország szegénységét s a fokozódó drágaságot. *Természetes és érthető elégtelenség támad ebből*; minden fennálló elleni érthető ellenszenv... Pár éve »hazafias« formában nyilatkoztak; ma »hazafiatlan« formában — gyakran ugyanazon egyének ajkairól.”¹²

Ugyancsak ő mutat rá arra, hogy a magyar radikalizmus milyen keskeny pallón lépdél és egyben milyen ellentmondásos szövetségesegek veszik körül. Leszámítva elemzéseinek aktuálpolitikai propagandát is szolgáló mellézköngéit, a fennálló összefüggésekről reális képet ad: „Ez [a radikalizmus — T. L.] nem a megnövekedett ipari proletariátus ideológiája. Oly antimilitarizmus ez, amelyet a létszám-emelés megtagadásával felingerelt bécsi körök támogattak, oly proletármozgalom, amelyet gyönyörűséggel néznek a nagytőke emberei ... a magyar ipar megteremtése a legfőbb érdekük, mégis azzal a Béccsel szövetkeznek, amely ennek legnagyobb ellensége...”¹³ A közjogi helyzet bonyolult kérdéseiben a magyar baloldal gyakran az össz-monarchiai törekvések akaratlan segédcsapatának szerezébe szorult.

A Magyar Figyelő öntudatosan vállalta konzervativizmusát, s rendkívül kifinomult elemzéssel figyelmezteti radikális ellenfeleit arra, hogy a Kárpát-medence térségein az ő liberális konzervativizmusa az *európaiság garanciája*. Hiszen a sokféle nacionalizmust, klerikalizmust, kulturális és szociális egyenlőtlenségek garmadáját tartalmazó magyar valóság *gyors és gyökeres hatalmi megbontása* kiszámíthatatlan, s főleg a radikális törekvésekre nézve tragikus folyamatokat is

9 *Sebestyén Károly*: Kiss József. 1911. I. 315.

10 *A Magyar Figyelő és a sajtó*. 1911. II. 182.

11 *Kenedi Géza*: Gondolatok a destruktíóról. 1911. II. 360.

12 *Réz Mihály*: A magyar szabadelvűség. 1911. I. 121.

13 Uo. 116–117.

elindíthat: „A radikálisok naiv számítási hibája, hogy egy földműves ország egész népét kétszer vagy háromszor százezer ipari munkás után ítélik meg. Mint vérbeli papír-demagógok hisznek a néplélek ösztöneinek kormányozható voltában. Úgy képzelik, hogy tetszésük szerint lángra tudják lobbantani a nép alantas ösztönei közül azokat, amelyek a céljaikat szolgálják és jégre tudják rakni azokat, amelyek rájuk nézve veszedelmesek. Ez bizony tévedés, mert a parasztság, főleg a nemzetiségi parasztság vére telítve van oly ösztönökkel, amelyek különösen veszedelmesek lehetnek azokra nézve, akiből a radikálisok híveiket toborozzák. Valószínű, hogy ez a paraszterdő igen furcsa középkori visszhangot adna a gazdasági kizsárolásokról szóló jelszavakra... Sohasem fogják megérteni, hogy mindennek, amit szabadságnak és haladásnak érdemes nevezni, csak egy instrumentuma és garanciája van ebben az országban: a magyar értelmiség liberalizmusa. Ezt lehet kevesellni.”¹⁴

Ez az érv az egyre dagadó klerikális néppárti és nemzetiségi agitáció antiszemizmust is mesterien alkalmazó légkörében állandóan visszatér, s rövidtávú realpolitikai szempontból teljesen jogosultan: „Mert a nép nem demokrata. Minél alacsonyabb fokán áll a műveltségnek, annál kevésbé értheti meg a maga érdekét s a felekezeti, faji előítéletekre annál fogékonyabb.”¹⁵

A Magyar Figyelő szomorúan nézi a klerikális radikalizmus előretörését is. Azonban annak növekedését csupán a baloldali radikalizmus „kihívásának” tekintti.¹⁶ A nagy tömegeket mozgósító, új típusú, modern tömegdemokrácia idegen a folyóirat képviselőitől. A hatalom biztonságában élve elfogadhatatlan számukra a történelmi és műveltségi legitimációhoz nem kötött rétegek mindent eldönteni képes beleszólási joga. Nem véletlen, hogy szinte ironikus elégedettséggel írnak a „fejlett”, példaképpen követett Anglia tumultuózus eseményeiről: „a tömegek ösztöneit nem kormányozzák sem a pártprogram, sem a hivatásos vezetők, sem a dogmák, sem a párttitkárok. A tömeget a véto-bill érdekében izgatták fel és a következmény a liverpooli városháza lerombolása volt. Mivel pedig a fejlődéstörténet minden hasonló folyamatához a zsidóüldözés múlhatatlanul hozzátartozott, Monmouthshire-ben pogromot is rendeztek.”¹⁷

A tömegek beleszólási jogának kérdése, a választójog, a korszak központi politikai gyújtóanyaga volt.

A választójog

A Magyar Figyelő a parlamentarizmus klasszikus kétpárti, angol formáját tartja ideálisnak.¹⁸ Viszont az teljesen nyilvánvaló, hogy ennek lehetőségei nálunk még a „nyugodtabb időkben” sem voltak meg, s a kiéleződő belső ellentétek és a nehe-

14 *Herczeg Ferenc*: Radikális nemzetiségi politika. 1911. I. 344.

15 *Réz Mihály*: A választói jogról. 1912. II. 458.

16 „a klerikális ballon sohasem dagadt volna olyan nagyra... ha nem látja el a szükséges gázzal a radikalizmus...” *Herczeg Ferenc*: Klerikalizmus és radikalizmus. 1911. III. 7.

17 - s: A monmouthshire-i pogrom. 1911. III. 401–402.

18 „Lehetetlenné válik a parlamentarizmus, amint nem magas politikai műveltségű, a nemzeti politika kérdéseiben ítéletet mondani képes férfiakból kerül ki a parlament nagy zöme, akik a nemzet leghivatottabb államférfiainak vezetése alatt, feladatának megoldására képes kormánypártot és ellenzéket alkotva biztosítják a parlamentáris kormány nélkülözhetetlen előfeltételeit.” *Tisza István*: Az osztrák képviselőház. 1911. IV. 503.

zedő külpolitikai feltételek közepette még inkább hiányzanak: „nálunk a politikai és társadalmi vezetés fölötté kényes feladat, nagyobb veszedelmekkel jár és így nagyobb érettséget követel meg”.¹⁹ A magyar társadalom felgyorsult, ám történetileg kialakult amorf szerkezetű, szervezetlen, hiányos öntudatú és érdekképviseletű kavargásait a Magyar Figyelő „klasszikus módon” akarja kanalizálni, terelni: „A fölfelé törtető elemeket vissza kell tartanunk mindaddig, amíg a megfelelő társadalmi nevelés, tudás és erkölcsi épség ama fokára szert nem tettek, ami előbbrejutásuknak nélkülözhetetlen föltétele.”²⁰

Az integrálás, a közös nemzeti érdekek primátusának középosztályi dominanciájához persze idő és anyagilag-művelődésileg kiegyensúlyozott társadalom kell — mint például Angliában volt. Az általános választójog külföldi következményeinek felmérése jól mutatta, hogy annak nemcsak baloldali, de rendkívül erős jobboldali, klerikális veszélye is fennáll. Főleg a magyar szempontból létfontosságú osztrák helyzet aktuális mondanivalója volt megszívlelendő, Luegerék diadalával „az alpesi parasztság becsületes, jámbor vallásossága annak a kalandor csapatnak a szolgálatába szegődik, amely az izgatás és ámitás, a gyűlölködés és hízelgés, a féktelen demagógia és hiperlojalitás és keresztyén szeretet sajátos keverékével mind szélesebb körök támogatását szerzi meg.”²¹

Az általános választójogból következő parlamenti szétforgácsolódás és egyben jobb- és baloldali polarizálódás itthoni lehetősége lidércnyomásként nehezedett a Magyar Figyelőre, a dualizmusban *elnyert paritás* elvesztésének lehetőségét villantva fel: „osztrák testvéreinkkel annyira kívánatos jobb viszony kulcsát abban keressük, hogy erőseknek lássanak és respektáljanak bennünket”.²²

Nem ítéli vigasztalóbbnak a Magyar Figyelő a belpolitikai következményeket sem. A létrejövő „népparlamentet” ugyanolyan cselekvőképtelennek látja, mint a turbulens koalíciós idők országgyűlését: „A demokratikus népparlament Magyarország azonban jó ideig nem igen jutna hozzá, hogy „megölje az analfabétizmus népgyilkos sárkányát”, „mert alkalmasint szüksége volna mind a két kezére, hogy a Molnár apátokat és a Jásziakat kimentse egymás karmai közül.”²³

A világban létező általános választójog gyakorlatáról, annak kialakulásáról garmadával olvashatunk a Magyar Figyelőben. Ezeknek állandóan visszatérő ref-rénje az, hogy példákön keresztül láttatják: az emberi társadalmaknak nincs szabadalmazott politikai megváltó eszköze. A legdemokratikusabb Amerika sokszor ismertetett önkritikai önmagukért beszélnek²⁴ — a Magyar Figyelő szerint. Az általános választójog elleni küzdelemben persze nem a képviselők iskolai végzettsége a tét,²⁵ s ezt alkalmanként a Magyar Figyelő szégyenkezés nélkül ki is mondja, illetve ennek nyílt bevállását kéri ellenfeleitől.²⁶ Meghökkenő az a

19 Kenedi Géza: A művelt osztályok. 1911. IV. 458.

20 Uo. 457.

21 Tisza István: Az osztrák képviselőválasztás. 1911. III. 97.

22 Uo. 98.

23 Szekularizáció. 1911. III. 324.

24 „Lehetetlen higgadt hangon beszélni arról, ami országunkban a törvényhozás leple alatt történik. Évek óta ez a leghitványabb testülete a világnak. Törvényhozók helyett banditák gyülekezete. Minden, mi hatáskörébe tartozott, évek óta eladó.” (San Francisco Bulletin.) Bernáth István: Az általános választójog az Egyesült Államokban. 1911. III. 188.

25 „Megdöbbenéssel konstatáljuk... hogy az osztrák képviselőháznak csak mintegy fele bír felsőoktatási végzettséggel.” Tisza István: Az osztrák képviselőház. 1911. IV. 519.

26 „Mi [radikálisok — T.L.] akarjuk az általános, egyenlő, titkos, közvetlen és községenkénti választójogot, mert azt reméljük, hogy ilyenformán az állam és társadalom eddigi vezetői helyébe mi [radikálisok — T.L.] jönnénk.” -I: Az osztrák népparlament megnyílt. 1911. IV. 194.

tisztánlátás, amellyel Réz Mihály értékeli a konzervatív esélyeket a magyar viszonyok között; tudja jól, hogy ők nem, vagy alig ígérhetnek valamit: „meggyőződés alapján a nép körében ellenmozgalmat nem szervezhetünk... az izgatástól menten maradt rész mai viszonyok között legfeljebb passzívan viselkedik... Mai kulturális fokán a néptől [e tekintetben — T. L.] többnyire csak passzivitást s az izgatás elleni közönyt várhatunk”.²⁷ A magyar liberális konzervativizmusnak nincs öntudatos népi bázisa, csak hatalompolitikai erődjai vannak, s ezért a politikai struktúra radikális reformja szóba se kerülhet. A történeti magyar államot kényszerpályái valóban szinte egyértelműen a demokrácia elleni késleltető harcba küldik: számszerű, modern szociológiai legitimációt utólag kell teremteni egy külső és belső hatalompolitikai egyensúly alapján keletkezett struktúrához!

A történelmi „létharcban” mindenki felhasználható a Magyar Figyelő szemében. Így Kautsky elemzése is,²⁸ és az érvek harcában a radikalizmust — fegyverei megfordításával — félrevezetéssel vádolja: „A mi demokrata vezéreink azonban nem proletárok, hanem jól szituált lateinerek... A nép nem tudja, hogy mi az érdeke, a demokrata ellenben nagyon is tudja. Nem osztályharc következik tehát, hanem — félrevezetés.”²⁹

Az ellenzéki vezéreket folyamatosan önzéssel, tömegtelenséggel vádolva a Magyar Figyelő kimondja minden okos konzervatív reform megszületésének okát: „csak arról a reformról bizonyos, hogy szükséges, melyet azok, akiknek szükségük van rá, ki tudnak kényszeríteni”.³⁰ A történelmileg hiányos szervezethez magyar társadalom csak felülről, a hatalom oldaláról strukturált s így az autonóm érdekartikulációk gyengesége miatt igazából a nagy tömegre való apellálás és az ahhoz közeledés erősen propagandaízü bármely oldalról.

A nagy választójogi harc végül is belegabalyodott a dualizmus külpolitikailag igen erőteljesen meghatározott bonyolult érdekösszefüggéseibe. A Magyar Figyelő jól látja ezt, és a radikalizmus átmenetinek tartott bukását nem tulajdonítja magának.³¹ Sokkal inkább annak a heterogenitásnak, amely a fennálló rend ellenfeleit jellemzi. „Ereje a szocialista munkások jól szervezett és többnyire rosszul vezetett derékhada. A magyar radikalizmus annyit ér, amennyit a szervezett munkásság nyom. A polgári demokrata csapatok, amelyek a munkáslégiókat nyomon kísérik, nem veendő nagyon komolyan. Részben idealista könyvmolyok ... részben szoba-Napóleonok ... részben pedig egyszerű sznobok... A szocialistákkal masírozó parlamenti pártok nincsenek hasznára a radikalizmus ügyének. A grófi Coriolánok szereplése a demokrata volszok táborában a zendülő oligarchia puskásaivá degradálta a radikálisokat.”³²

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a Magyar Figyelő a radikalizmussal és a választójoggal kapcsolatban megelégszik az alkalmankénti kíméletlen kritikával, hiszen számára a felvetett kérdések megoldásának legfontosabb eszközei az idő, illetve az „előbbrejáró” nyugati társadalmak pragmatikus példái. De azért ebben az álláspontban több van a birtokos és birtoktalan uralkodó csoportok egyszerű

27 Réz Mihály: A választói jogról. 1912. II. 470.

28 „Ahol a proletariátus még nem csinál önálló politikát, ott az ipari tőke szívesen használja fel, mint faltörő kost és mint szavazógépet...” (Kautsky) Idézet Kautskyból. 1913. I. 328.

29 Uo. 327.

30 Szegedi Miklós: Magyar Magyarország. 1913. I. 348.

31 „Hihetőnek tartjuk, hogy a radikalizmus bukása csak átmeneti jelenség és elismerjük azt is, hogy nem a mi harcaink eredménye.” (Szerk.) 1914. I. 1.

32 Tekintélyek alkonya. 1913. IV. 1.

hatalomföltésénél. A lendületes fejlődés dualizmuskori hangulatát — az alkalmanként feltörő problémák ellenére — a „haladás” hite is uralja: nem véletlen, hogy a klerikális és újkonzervatív tábor ezért a liberális konzervativizmust sem szűnik meg támadni. Igazán a különbség radikalizmus és liberális-konzervativizmus között a szükségszerűen következő haladás mikéntjében van: „amit a francia forradalom a demokratikus haladás terén tényleg eredményként felmutathat, azt, később fáradtság nélkül, a haladás egyszerű útján [sic!] az emberi civilizáció egyébként is elérte volna”.³³

Talán sokak számára meglepetésként — de a fentiekből következően teljesen logikusan — a Magyar Figyelő ezért „békülékenyebb” a szocializmussal s a munkássággal szemben, mint radikális ellenfeleivel.

Szocializmus — munkásság

A munkásmozgalomban — angol és német tanulságok nyomán — a Magyar Figyelő a természetes fejlődés következményét látja. Tulajdonképpeni álláspontját így lehet összefoglalni: „Ne akarjunk szocializmust, midőn még iparos állam sem vagyunk.”³⁴ A Marxot kitűnően ismerő Réz Mihály szavai nem elszigetelt jelenségek. Az ipartámogató, merkantil irányultságú magyar liberális konzervativizmus jelentős részében megvan a hajlandóság egy „angol típusú” „ipari együttműködési modell” kialakítására, hiszen — írja Kornfeld Móric — „a nyílt, de önmérséklettel bíró kapitalista érdek ... a kultúra alapja és maga az igazságosság”.³⁵

Nem véletlen persze a Magyar Figyelő kiegyensúlyozó, „békítő” álláspontja, hiszen saját magát az alapvető kapitalista pólusokon kívül látja, s az egyetemes nemzeti érdek kompromisszumos megvalósulását óhajtja képviselni. Itt természetesen ismét a fejlődés lassú, távlatosan mindenkinek, konkrétan persze — számukra teljesen érthetően — egyenlőtlenségen keresztül megvalósuló útja járható csak. Tisza István szavaiban kristálytisztán feszül a liberális technikai fejlődés mély ellentmondása: „Gazdaságról, haladásról, jólétről beszélni hiábavaló dolog, ha abban a nemzet egész egyeteme nem részesül, ha nem javulnak az alsóbb néposztályok összes életviszonyai..., [de] a technika haladása jelenlegi társadalmi rendünk alapján nyújt biztos módot reá. A gépek fokozták a munka produktivitásának lehetőségeit, maga a produktivitas kevésbé a testi erő, mint szellemi és erkölcsi fajsúly kérdése. A munkás szakképzettségétől, értelmességétől és megbízhatóságától függ [mindez] ... E többlet eddig nem sejtett jólétet biztosíthat a munkásoknak a társadalom többi osztályainak károsítása nélkül.”³⁶

Tisza szavaiban benne van a hatékonyság emberi tényezője is, amelyet nem kíván „államilag előállítani”, szemében a gazdasági célú, angol típusú érdekképviselet magától értetődő: „a fősúlyt arra kell helyeznünk, hogy a munkás jogos érdekeit sikeresen szolgáló, életképes önkormányzat nevelje őt az ipari tevékenység, a társadalmi béke és a politikai demokrácia számára... A fénylő péld-

33 *Hornyvánszky Gyula*: A francia forradalom pszichológiája (Le Bon könyve). 1913. II. 309.

34 *Réz Mihály*: A magyar szabadelvűség. 1911. I. 125.

35 *Kornfeld Móric*: A munkaadó természetrajzához. 1911. I. 227.

36 *Tisza István*: Kényszerbiztosítás és önkormányzat. 1911. III. 336.

da ott van előttünk ... a képzett ipari munkások trade unionai ... Kövessük e példát, amíg nem késő.”³⁷

A Magyar Figyelő tehát, nem véletlenül, csak a politizáló, „német típusú” vezetők ellen lép fel. Állandóan visszatérő kritikával illetik az „osztályidegen” szocialista vezéreket, akik „első osztályú hálókülönböztetésben és luxusvonatokon keresik fel a nyomorúság tanyáit”,³⁸ és a jogokért utcára menő tömeg háta mögött lapulnak.³⁹ Persze e tekintetben a Magyar Figyelőnek nincs mit szemrehányania másoknak, hiszen saját maga mindenképpen igényt tart — „értelmisége révén” — a „kisgazdaosztály” (későbbi összefoglaló elnevezés ugyan, de pontos itt is) vezetésére, ám róluk mégis egészen „rossz” véleménye van.⁴⁰ Mindez csak azt mutatja, hogy a Magyar Figyelő a modern polgári érdekképviseleti politika hagyományos tekintélyektől mentes jellemzőit és játékszabályait még nem emésztette meg.

Jól mutatta ezt az Áchim-ügy kapcsán írt értékelés Békéscsabáról, a „törzsökös”, „úri” vezetőréteget nélkülöző parasztvárosról: „Szinte azt lehetne mondani, hogy Békés-Csabának nem ártott volna mégsem egy kis rendezni és parancsolni tudó régi köznemesi vér. Mert az végre is bizonyos, hogy a népközösségek vezetése, határozottság, bátorság és okos parancsolni-tudás nélkül nem megyen ... a jóakarató, intelligens férfiak erős vezető keze áldás a népre is, mely magamagát végre sem képes előbbre juttatni.”⁴¹ A sok évszázados uralmi-vezetési monopóliummal bíró magyar nemesség öntudatos utódaiban látszólag fel sem merült, hogy a modern társadalmi körülmények között a történelmi legitimitású vezetés akár már teljesen elavult lehet. (A helyzet persze bonyolultabb, hiszen az önkritika előtt nem volt ismeretlen az „úri” inkompetencia sem!)

Más a helyzet a munkásság esetében, ahol az önképviselet erősítése az apolitikus, trade unionista pártszervezeti stílus követelménye a Magyar Figyelő oldaláról. Tisza István nagy tanulmányban elemzi az osztrák szociáldemokrácia vezető garnitúráját s politikájukat jelentős részben „deklasszált” polgári mivoltuk számájára írja.⁴²

A pragmatikus megoldásokat kereső, kritikus szellem alkalmanként igen finom észrevételekre is módot ad a Magyar Figyelőnek. Mint a liberalizmus elszánt védelmezője, hamar észre veszi a szociáldemokrácia egyik korai gyengeségét is: „a szociáldemokrata uralom még sokkal rohamosabban fejleszti a bürokráciát”.⁴³ S miközben nálunk úton-útfélen szidalmazzák és elítélik a szociáldemokrácia nemzetköziségét, a Magyar Figyelő váratlan fordulattal éppen annak hiányait veti a szocialisták szemére: „nem annyira a »nemzetközisége« a főbűne, hanem ellenke-

37 Uo. 335. és 336–337.

38 F. P.: Új könyv a demokrácia hazájáról. 1913. I. 161.

39 „Te kimentél az utcára, barrikádót építettél, harcoltál és meghaltál. De hol voltak uraid? Meglapultak a kávéházak homályában és susogva dugták össze fejüket a képviselőház folyosóján. Mert ők óvatosságot tartanak.” El nem mondott búcsúztató. 1912. II. 403. (1912. május 23-ára — T. L.)

40 „A mi társadalmi viszonyaink között az általános szavazatjognak még ez a mértéke [a Kristóffy-féle — T. L.] is a falusi napszámos és törpebirtokos osztály erre meg nem értett, nemzetiségi egyesség és haladás szempontjából egyaránt veszedelmes tömegeinek kezébe juttatná a hatalmat.” Tisza István: Hieronymi a választójogról. 1912. IV. 180.

41 Levelek Magyarországból — Békés — Gyula. (Kenedi Géza.) 1911. III. 157.

42 „Helyes és kívánatos, hogy ne a magasabb osztályok selejtes elemei, félbenmaradt existenciái és demagóg kalandorai ragadják a munkásosztály vezetését magukhoz.” Tisza István: Az osztrák szociáldemokrata munkásvezérek. 1912. I. 114.

43 Méhely Kálmán: A választójogi reform kérdése és az iparosok. 1912. I. 244.

zóleg az, hogy nem kíséri elég figyelemmel a külföldi elvtársak társadalmi és gazdasági harcait s még kevésbé e harcok végső tanulságait”.⁴⁴ (A nyugati munkásmozgalom gyorsabb integrálódási folyamatát persze nem igazságos számonkérni a sokkal nagyobb egyenlőtlenségeket hordozó magyar valóságban működő párttól.)

Itt látszik, hogy a Magyar Figyelő sok szempontból másként — és a hatalom szolgálatában —, de ugyanúgy „túl modern”, mint radikális ellenfelei, amikor a Nyugat-Európával való „szinkronitás” különböző, ám egyaránt megvalósíthatatlan módozatait kíséri figyelemmel. Hiszen nemcsak a magyar társadalom torlódott össze európai szempontból végzetesen — egymás mellett produkálva a „világszínvonalat” a „legfeudálisabb” jelenségekkel —, hanem a századforduló utáni Európában is összegubancolódtott a modern európai fejlődés minden útkeresése. Így csak részben igaz Farkas Pál megállapítása a lineáris nyugat-európai „egymás utániságról”.⁴⁵ Mindenesetre a mi „polgárilag kijegecesedett társadalmiságunk” gyengeségei mellett a szellemi „zavar”, forrongás hasonlíthatatlanul nagyobb.

Mert nagyobb volt a mulasztás is, mint Tisza István beismeri: „elmulasztottuk azokat a kötelességeket, amelyek a nép szélesebb rétegeinek anyagi és kulturális haladása, főleg pedig politikai nevelése [!] terén hárultak volna ránk”.⁴⁶ Éppen ezért — azt hiszem — nem lehet nagyobb elismerés, mint az, amit Tisza István ugyanebben a tanulmányában a munkásságról ítéleve leír: „társadalmunk több mint felszázados fejlődése csak egy olyan tényezőt tudott életre kelteni, amelyik a politikai jogoknak gazdasági és szellemi előfeltételeivel rendelkezik, az ipari munkásosztály ez ..., amelyik a szabadság és a politikai élet, nevelő hatása alatt fejlődni fog és idővel [!] be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket. Ez az egy olyan tényező, amelyik, ha újabb harcot, súrlódást, nehézségeket hoz is közéletünkben, de pozitív erőgyarapodást jelent.”⁴⁷

A fenti szavakban egyszerre nyilvánul meg a „merkantil” Tisza és a magyar miniszterelnök, aki felismeri a szociáldemokrácia integrálójának szerepét, amely felhasználható a támadó klerikalizmus ellen, és egyben — szándékai ellenére akár — a magyarosodás hatékonyan működő tényezője is. Szemben a „klerikális”, a „nemzetiségi” faluval, amelyben — a Magyar Figyelő gárdája ne tudná — az öntudat és az érdekképviselő modern elve „lehető” néhány ember kezébe.⁴⁸

Tulajdonképpen a városi, „európai” közegben is a széttagolástól tart a Magyar Figyelő, amikor az ipari tőke és a munkásság politikai együttműködése ellen lép fel: „igazán megindító..., hogy azt a szocializmust, amelynek programja éppen a tőke ellen irányul, nálunk a plutokrácia egy része támogassa olyan lelkesen”.⁴⁹ Az egységes polgári uralkodó osztály és hatalomgyakorlási pragmatizmus jegyében — a törékeny dualista szerkezet mellett — ilyen szövetségek nem engedhetők meg.

44 Vandervelede és a sztrájkjog. 1912. II. 85.

45 A kerülő út. 1913. I. 411. „Nyugaton a különböző szélsőségek legalább időbeli egymásutánba fejlődtek ki, nálunk egymás mellett ugyanazon időpontban jelentkeztek.” *Farkas Pál: A múlt fogalmai és a jelen fogalomzavara.* 1911. I. 365.

46 *Tisza István: A választójogi reform küszöbén.* 1912. III. 343.

47 Uo. 345–346.

48 „Saját elveivel, szellemi és érzelmvilágával és gazdasági érdekeivel jön ellentétbe [a munkásság — T. L.], amidőn a falusi proletariátus erre meg nem érett, reá nézve idegen [sic!] s oly sok szemponttól ellentétes és ellenséges tömegei részére szavazati jogot követel.” *Tisza István: A választójogi reformja és az ipari munkások.* 1912. IV. 252.

49 *Réz Mihály: A magyar demokrácia.* 1913. I. 182.

Nem véletlen, hogy Lassalle olyan pozitív értékelést kap Palágyi Menyhértől. Az ő hazafias szocializmusa még a „dezertáló” polgároknak is példa. A lassalleánus államszocializmus a kötelelességteljesítés apoteózisa: „Az a frázis nélküli, őszinte hazafiság, amely a polgárság önző részéből hiányzik, tibennetek megvan, minélfogva az igazi polgári erények államát ti vagytok hivatva megalkotni. A munkás állam lesz majd az igazi polgári állam... Lassalle szocializmusa a nemzeti élet részesévé teszi a munkásokat, beavatja Őket a közélet feladataiba, a hazafiság tudományába [sic!], hogy fokozatosan képessé váljanak a jövő államának megalkotására.”⁵⁰

Marxot azonban nemcsak Lassalle-lal állítják szembe, hanem saját magával is — a fejlődés nevében: „a tudomány és az emberiség is csak a fejlődés törvényeit követik, ha valamikor maguk mögött hagyják Marxot”.⁵¹ Mindez persze azt is jelenti, hogy ezzel ismét elismerik a szocializmusnak, mint „korszükségletnek” a létjogosultságát.

A munkásság konkrét követeléseivel kapcsolatban a Magyar Figyelő sohasem kötelezi el magát. Jól látható az ingadozás például a munkanélküliség elleni eszközöket illetően: egyrészt napirenden van — az angol példa nyomán⁵² — a munkanélküliség elleni biztosítás ügye, másrészt — nem véletlenül agrárius érdekből — ennek elutasítása is hangot kap.⁵³ Abban viszont egyetért mindenki, hogy a munkaközvetítés rendszerét ki kell építeni, azaz a munkapiacot szervezni kell. S abban is, hogy munkanélküli segély helyett „az ideiglenes segélynek egyetlen ajánlatos formája a közmunka”.⁵⁴ Nincs vita továbbá arról sem, hogy a további iparfejlesztésre — agráripari és háziipari téren is — elengedhetetlenül szükség van.

Összességében Tisza István szavai foglalják össze legtömörebben a Magyar Figyelőnek a munkáskérdésben vallott felfogását, (bár az itt használt „nép” kategória mindezt általánosabbá is kívánja tenni): „a természettudományok és a technika haladása átalakítja a termelés feltételeit, megveti a közjólét gazdasági alapját ... az egész emberi társadalom tisztultabb, helyesebb felfogásra jut s a vezető osztályok jobb belátása [!] megadja az egész nép helyzetét javító, szellemi és erkölcsi színvonalát emelő gazdasági és kulturális fejlődés kereteit”.⁵⁵ Tehát a fennálló rend fejlődőképés és reformálható, a szocializmusra legfeljebb mint az autonóm keretekben történő nevelés és nemzeti konszenzust munkáló mozgalomra van szükség.

Dualizmus — magyar politika

„[A magyarság] a nemzeti létért való küzdelemben a kultúrától elmaradt [!] s lelke egész világát a nemzeti függetlenségért vívott évszázados harcok emléke töl-

50 *Palágyi Menyhért*: Lassalle és a szocialisták. 1913. I. 265–266.

51 *Wallesz Jenő*: Osztályimperializmus. 1913. III. 475.

52 *Bing Ede János*: A munkanélküliség gyógyszerei. 1914. II. 1–9.

53 „Még nincs szükség a munkanélküliség elleni biztosítás megteremtésére.” *Zima Tibor*: A munkanélküliség problémája. 1914. II. 437.

54 *Bing Ede János*: A munkanélküliség gyógyszerei. 1914. II. 9., *U.ő.*: Korszerű-e Magyarországon a munkanélküliség elleni biztosítás. 1914. II.

55 *Tisza István*: A választójogi reform küszöbén. 1912. III. 331–332.

tötte be.”⁵⁶ Réz Mihály szavaiban ott lappang a Magyar Figyelő egyik legnagyobb gondja és egyben legnagyobb teljesítménye: elvállalva a magyar nacionalizmus teljes örökségét, akart és tudott dualista, birodalmi politikát csinálni. Hol van ennek a feltétlen birodalombarát s ugyanakkor feltétlen magyar nacionalizmusnak a gyökere?

„A monarchia ereje a mi erőnk: a nagyhatalmi állás nekünk létérdekünk.”⁵⁷ A tízes évekre egyre nyilvánvalóbb, hogy a nemzetközi élet horizontján olyan feszültségek jelentek meg, amelyek a történelmi magyar állam épségét megkérdőjelezték. A világosan látó magyar politika ezért — bármilyen ellentétek merültek is föl, s ez elég gyakran megtörtént — a dualizmus alapján állt rendíthetetlenül. Még akkor is, ha — s ez nemcsak régi „kuruc” jelszó, hanem a Magyar Figyelő legmindennapibb gyakorlata — egyébként „közjogi téren Ausztriával szemben állandóan résen kell lennünk”.⁵⁸ S résen is vannak. Nincs olyan mozzanat, amely a legvitriolosabb kritikát ne kapná, ha felfedeznek benne egy szemernyi öszbirodalmi tendenciát.⁵⁹

Am éppen a fent említett veszélyeztetettség miatt mégis kiállnak a közös hadsereg mellett — amely pedig objektív módon az öszbirodalmiság mindenkori bázisa volt. „Ha nálunk egyszer megrozsdásodnék és meglazulna a katonai vasabroncs, amely összefűzi a Habsburgok államait, akkor a barbárság és zsarnokság démonjai lennének úrrá nemzetünk fölött.”⁶⁰ Viszont a kiállás nem akadályozza meg abban a Magyar Figyelőt, hogy a közös hadsereg megrendeléseit ne elemezze a magyar gazdaság szempontjából s aprólékosan kimutassa a veszteségeket.⁶¹ A feltétlen hűség tehát nem zárja ki az öntudatos érdekképviseletet.

Ugyanílyan kettősen tudatos a Magyar Figyelő akkor, amikor a nemzetiségi törekvéseket felhasználó bécsi politikusok ellen fellép⁶² s ugyanakkor az egységes vámterület sokat vitatott kérdésében kiáll a közösség mellett: „túlszárnyalja az összeütköző különérdekeket, mindannyiunknak az a nagy közös érdeke, hogy összes termelésünk számára biztosítjuk a két állam egész fogyasztási területét.”⁶³

A monarchia magyar központú szemlélete uralkodik tehát a Magyar Figyelő szerzőinél. Véleményük szerint a közép-európai birodalomnak nincsenek is önálló világpolitikai céljai.⁶⁴ A magyar érdekek egyre öntudatosabb védelme és a balkáni veszélyek növekedése lassan konkretizálja a magyar külpolitikai célokat, az eddigi, „bécsinek” nevezett és többnyire passzívan elfogadott „birodalmi politika” helyett. Ezekben az elképzelésekben — sajnos — több volt az utópia, a jóakarát, mint a reális helyzetelemzés. Érdekes benne az, hogy milyen közel kerül a radiká-

56 *Réz Mihály*: A magyar szabadelvűség. 1911. I. 114.

57 *Tisza István*: Osztrák mű a 67-iki kiegyezésről. 1911. II. 454.

58 *Polner Ödön*: Osztrák közjog. 1913. II. 139.

59 „Tanújelét adja [Czernin — T. L.] annak a politikai értelmetlenségnek, amellyel egyes főrangú osztrákok ámulatba szokták ejteni a világ mindkét hemiszféráját.” A választójogi reform és a magyar szupremácia. 1911. III. 483., vagy pl. *Eöttevényi*: Megint egy magyarfaló osztrák munka. 1913. IV.; stb.

60 Antimilitaristák. 1913. II. 380.

61 „A közös hadseregre fordított nagy és mind terhesebbé váló kiadásaink egy aránylag kis hányad kivételével [17,88 millió korona — T. L.], visszatérnek az ország gazdasági életébe.” *Szerényi József*: A haderő gazdasági jelentősége. 1911. IV. 132.

62 „Közjogi harc foly s a dinasztia igénybe veszi a nemzetiségi izgatást.” *Réz Mihály*: A nemzetiségi kérdéscről. 1912. IV. 189.

63 *Tisza István*: Az osztrák–németek közeledése. 1912. IV. 334.

64 „A monarchia céljai közelekvők, sőt nem is érnek túl a Közép-tengeren ... nem ismernek transzceáni problémákat.” *Tisza István*: A drágaság körül. 1911. I. 153.

lis körökben Jászi által hirdetett dunai együttműködéshez. A különbség csupán annyi, hogy ebben a magyar vezetőserepet egyértelműen feltételezi: „egyegyedül az intenzív gazdasági együttműködés a balkáni nemzetekkel, melyeknél iparunknak és kereskedelmünknek nem a hasznot hozó, zsaroló kereskedelempolitikát kell követniük, hanem a gazdasági életet megalapozó és kezdeményező hivatást magára vállalnia”.⁶⁵

Steier Lajos a csehektől tanulta meg a Felvidéken a modern politika gazdasági primátusát. Már azt is észrevette, hogy a nemzeté válás nacionalista forrongásában élő Balkánon — nem utolsósorban a nagyhatalmi rivalizálás kiéleződésével — immár nincsen békés magyar vagy monarchiai esély: „a feltételeket ma visszazerezni már hatalmi kérdés”.⁶⁶

A Magyar Figyelő veszélyeztetettségéből fakadó érzékenysége egyre finomabban elemezve veszi észre a romló külpolitikai helyzetet: „a külpolitikai viszonyok sokkal erősebben éreztetik hatásukat gazdasági életünkben, semmint azt valaha is hittük volna”.⁶⁷ S ha túlzás is van abban, hogy még házat sem lehet építeni a külföldi tőke nélkül,⁶⁸ abban mindenesetre igaza van, hogy a magyar érdekek más jellegű külpolitikát követelnek, mert „a presztízspolitikája lejárt”.⁶⁹

A változtatáshoz persze ismét csak egységes magyar polgári közvélemény kell,⁷⁰ amely a sokféle megosztottság ellenére is képes az egyre világosabban megmutatkozó európai összefonódottságba új módon bekapcsolódni.⁷¹ S ez az új mód egyre inkább gazdasági lesz: „Ma az igazi nemzeti politika az ország meggazdagítása, mint a fejlődés egykori fokain a hadi dicsőség és a területszerzés volt.”⁷² S ugyanitt felmerül az „új dualizmus” képe is, amely — a háború előtt közvetlenül — megmutatja, hogy a Magyar Figyelő merkantil-urbánus alapszövetű, kompromisszumos kapitalizmus-eszménye megérkezett végleg Európába: „Kiűrtés alatt álló csataterünk a közjogi törekvések és az alkotmányjogi kérdések mezeje, a holnapi a gazdasági követelmények és a társadalmi átalakulás [!] problémáinak területe.”⁷³

A Magyar Figyelő a háború kitöréséig igazán nem németbarát. A fennálló ket-tősszövetséget, mint geopolitikai realitáskényszert és történelmi adottságot elfogadja, de csak az antant egyre agresszívabb, nemzetiségeket támogató és a tőkeáramlást korlátozó politikája⁷⁴ szorítja a magyar vezető rétegeket a németek felé. Hiszen még 1912-ben is így írnak: „bizonyos, hogy Anglia világbirodalmának bukása megteremtené a német és a szláv szupremáciát, ezt pedig mi magyarok nem óhajthatjuk saját biztonságunk szempontjából”.⁷⁵

65 Steier Lajos: A szláv expanzió. 1913. I. 430.

66 Uo. 432.

67 Kádár Gusztáv: Az 1912. év gazdasági tanulságai. 1913. II. 61.

68 „Házakat nem akkor építhetünk, amikor erre szükségünk van, hanem amikor a külföld pénzfőlöslégét ide irányítja.” Uo. 66.

69 Tonelli Sándor: A balkáni háború mérlege. 1913. IV.

70 „Magyarországon külpolitikai közvélemény nincs — talán azért, mert itt nem pártok állnak szemben, hanem a faji szimpátiákon és antipátiákon túl — szimbólikus egységek.” Lengyel Ernő: Az újságfejlődés és az újságíró. 1913. III. 439.

71 „Az európai nemzeteket érzékeny idegrendszer fűzi egymáshoz.” Szemléző: Pénzhiány nálunk és másutt. 1913. III. 397.

72 Vadnay Tibor: A holnap politikája. 1914. I. 27.

73 Uo. 20.

74 „Rossz gazdasági viszonyainknak tényleg egyik legfőbb oka a francia pénzügyi elzárkózottságban kereshető.” Kádár Gusztáv: Triplíce vagy entente? 1914. II. 218.

75 Reményi Antal: Anglia Egyiptomban és Kitchener lord. 1912. I. 365.

Az öntudatos magyar nacionalizmus határozott „öncélúsága” ekkor nagyhatalmi bázisra támaszkodott és belenőve a modern viszonyokba, a német expanzionizmus lendületes kibontakozását nem nézte egyébként sem szimpátiával (ennek kulturális vetületét később még látjuk). Az angoloktól tanult érdekpolitika — a provincializmusból is táplálkozó érzelmi dominanciával szemben — persze nem bontakozhatott ki,⁷⁶ hiszen a Monarchia vezetése végső soron olyan emberek kezében volt, akiknek nemzetkefelettsége⁷⁷ ellenállt a dínasztikus hatalmi politika nemzetivé tételének. Persze itt az alapkérdés az volt: melyik nemzet legyen az új talpkő?

Mindenesetre a Magyar Figyelőben nem egyedül Steier Lajos értékelte úgy — a veszélyeztetettség ellenére — a helyzetet, hogy a belső harcokban elmerült Ausztria helyett „a dualizmusban a magyarság ideje még csak most fog eljönni”.⁷⁸ A fentiekben sok minden mutatott — *önmagában* — arra, hogy ennek gondolkodási–politikai feltételei érlelődtek.

Az önkritikus Magyar Figyelő

Nem véletlenül írta a Magyar Figyelő: „A diagnózis dolgában alig lehet eltérés köztünk és a radikálisok között. Eltérés csak a gyógyzódban van.” Mint ahogyan az sem véletlen, hogy a programadó írásban a vezetésre hivatottak *tespedéséről* írnak, s e szó még gyakran visszatér.⁷⁹ A mindenben keményen támadott radikálisokról aligha írtak nagyobb dicséretet, mint a Magyar Figyelő: „A radikális törekvések szolgálatába értelmiségünk igen sok tagja azért állott ..., mert azt látják, hogy ott a komolyan foglalkozni akaró embert megbecsülik. Az orvosság tehát csak egy lehet: eltanulni az ellenféltől azt, amivel Ő a sikereit aratja.”⁸⁰

De nemcsak az aktivitásban vannak mulasztások, hanem a korábban természetesnek vett „vezetés” megvalósításában is: „A 67–es politika sohase gondolt arra, hogy foglalkozzék a nép gondolkodásának kialakulásával. Az erre való eszközöket átadta a néppártnak és a szocialista pártnak. Tenni kellene valamit.”⁸¹ Viszont mindez rendkívül nehéz olyan közegben, ahol Szász-Schwarz Gusztáv szerint már „elrontva” kerülnek az ifjak egyetemre: „az úrhatnám góg és a munka lenézése, az élvezetvágy és a protekcióban bízás, amit a magyar család tizennyolc éven át az ifjú csemetébe oltott”.⁸²

76 „Úgy a délszlávok, mint a törökök irányában legyünk elfogulatlanok és becsületesen egoisták... Eddig hosszú évszázadokon át belső és külső ügyeinkben mindig érzelmi politikát követtünk, próbálkozzunk meg végre értelmi politikával.” *Barabás Albert*: Törökországi levél. 1911. I. 305.

77 „Egyike volt ő is [Benedek Lajos (Ludwig) — T.L.] a régi osztrák hadsereg azon tisztjeinek, akiket a katonai nevelés minden nemzeti sajátosságából kivetkőztetett.” *Tisza István*: Még egy pár szó Benedek tragikumáról. 1912. IV. 309.

78 *Steier Lajos*: A trializmus könyve. 1913. III. 309.

79 *Pogány József*: „Harcok embere.” 1911. IV. 100.; „A radikális eszmeáramlatok hívei mindenütt intenzív munkásságot fejtenek ki, addig az értelmiségnek azok a rétegei, amelyek az ugrásszerű átalakulás helyett a *logikus* fejlődés alapján állnak, tehát akik egyáltalán nem zárkoznak el a haladástól ..., tespedésben vannak.” *Levelek Magyarországból* (Kassa — dr. Eöttevényi Nagy Olivér). 1911. II. 414.

80 Uo. 417–418.

81 *Levelek Magyarországból* (Szeged-Ujlaki). 1911. II. 255.

82 *Szász-Schwarz Gusztáv*: Egyetemi kérdések. 1912. III. 5.

Így nem véletlen, hogy az intelligenciának nincsenek továbbképzési igényei,⁸³ s hogy a tudománynak és a művészetnek nincs becsülete a „politikához képest”.⁸⁴ A magyar úri társadalom tehát hagyományyszerűen él, működik, miközben társadalma szükségyszerűen és tőle függetlenül korszerűsödik. Persze a magyar társadalomban minden óriási egyenlőtlenséggel, néha meghökkentő változatosságban történik. (Erre figyelmeztet egy marosvásárhelyi levél, amelyben „vegyes” polgári és munkás kultúrotthonról van szó,⁸⁵ miközben Pesten már elkeseredetten dúl a háború!)

A modern városi életben is kísértenek a régi tradíció üzleti–gazdasági értetlenségei: „A közönség alaptalan bizalmának legfőbb oka a közönség közgazdasági műveletlensége, amely nem nyújt elég tájékoztatást az egyes intézetek bonításának megítélésére.”⁸⁶ S ez a mentalitás nemcsak hogy tartja magát, de még terjed is olyan rétegek körében, amelyek korábban a polgári erényeknek hódoltak: „mi fájdalommal konstatálhatjuk, hogy a produktív munka teréről már a zsidóság köréből is mind többen vonulnak el”.⁸⁷ (Ugyanitt jegyzi meg a szerző, hogy 10 év alatt az állami alkalmazottak száma 105 519 fővel nőtt meg!)

Mindez természetesen nem véletlen, hiszen a „politikai osztályt” követi a „közönség”, s annak hagyományosan „úri” jogászai jellege nemcsak a szakapparátusokban túlnyomó,⁸⁸ de még a létfontosságú — mert döntéshozó — országgyűlésben is: „Lehetőleg minden pártban túlsúlyban foglaljanak helyet olyan egyének, kik a gazdasági élet különféle ágaiban tényleg részt vesznek ... Ma sajnos egy leginkább jogász és földbirtokos osztály képviseli az egész társadalmat a parlamenten belül.”⁸⁹

Nem szabad elfeledkeznünk persze arról sem, hogy itt nemcsak szubjektív, mentalitásbeli tényezőkről van szó. A pontosan elemző Kádár Gusztáv nemcsak közgazdászként, de a szabadelvű politika tudatos képviselőjeként is látja a mély, történelmileg–világgazdaságilag kialakult hátteret is: „Hitelszervezetünk betegségeinek legfőbb oka az a nagy ellentét, amely az ország gazdaságának agrárius jellege és a hitelnek természetszerűleg kommerciális természetű, mozgékonyabb idegzete között fennáll.”⁹⁰

A magyar polgárság zöme nem birtokos polgári természetű, hanem a felülről végrehajtott európai liberális reformok során gyarapodó igazgatási–értelmiségi tömeg, amelynek urbanizáltsága is meglehetősen felszínes, viszont már határozottan „döntött” a falusi létforma ellen. Igaz, a magyar falu — amely a Magyar Figyelő hasábjain szinte fel sem tűnik — „alkalmatlan” európai igényű életre. Réz Mihály kemény ítéleteiben — amelyek ekkor elég közkeletűek — egyben a liberális

83 „Az intelligencia legtöbb tagja iskoláinak befejeztével háttal fordít annak, amit tudományos továbbképzésnek nevezünk.” *Levelek Magyarországból* (Kassa–Eöttevényi). 1911. II. 415.

84 „A politika embereit mindenki ismeri és a tudomány és művészet emberei is csak a politika révén válhatnak ismeretesekké” *Szászy-Schwarz Gusztáv: Egyetemi kérdések* 1912. III. 2.

85 „A mozgalmak középponti elv-letéteményeseinek szigorú elhatároltsága a vidék távolságán nem egyszer szenved eltoldódásokat, hiszen a vidéki központok szereplő embereinek kijár a megtiszteltetés, hogy minden mozgalomban, minden egyesületi életben részt kell venniük.” *Szász Béla: Polgári szocializmus* (Marosvásárhely). 1912. III. 393.

86 *Kádár Gusztáv: Bankbukások*. 1914. III. 61.

87 *Kádár Gusztáv: Produktivitás és improduktivitás*. 1914. II. 159.

88 „Még oly derék jogász hivatalnok az egészségügy élén, bizony csak nincs a helyén.” *Schaechter Miksa: Magyarország közegészségügyének vezetése*. 1912. I. 93.

89 *Rudnyánszky György: Kereskedelmi ismeretek a mezőgazdaságban*. 1914. II. 306.

90 *Kádár Gusztáv: Az 1912. év gazdasági tanulságai*. 1913. II. 63.

tehetetlenség is bujkál. Az egyéniség jogait valló korszakban nincs kényszerítő eszköz a közösségi fegyelmű váltásra: „az ifjúság a diplomát keresi, nem pedig a tudást”; „a népnek kevesebb ügyvéd és több orvos kellene”; „nem a hivatás vonz a jogra, hanem a tétlenség lehetősége”.⁹¹ Így jórészt álom maradt az a keményen hirdetett jelszó: „Nekünk sietnünk kell, mert sokat mulasztottunk és sok a pótolni valónk.”⁹²

Az öntudatos Magyar Figyelő

A Magyar Figyelő sohasem rejti véka alá, hogy saját magát a régi magyar nemesség és értelmiség örökösének tartja, s hogy elvállalja az együttélést az új, kapitalista világgal, de annak egyben éles kritikusa, gyengeségeinek kipellengérezője. Csúfolódva írja a radikális polgárságról: „A vezető osztályok társadalmi exclusivitása elleni panasz legjobban bizonyítja, hogy a panaszok gondolkozása mennyire antidemokratikus. Az igazi demokrata az egyént saját belső értéke szerint becsüli; annak helyzete, rangja osztálya előtte közönyös.”⁹³

Ennek jegyében fogant a Budapest-kritika is, amelynek kiegészítője a vidéki magyarság kiemelése: „Budapesten a színműíró és a színművész a közönségnek csak az érzékiségére számíthat teljes biztonsággal ... Kolozsvár közönsége nem léha, nem érzéki ... Budapest parvenü város ... A tipikus budapestinek, aki bemutatókon a legnagyobb hangon kritizál, az apja még nem tudott olvasni.”⁹⁴ Természetesen mindez nem jelenti a szokásos agrárius Budapest-ellenességet, az elhatárolódásnak, az önmeghatározásnak azonban mindenesetre fontos mozzanata. (Mint ahogyan ez volt Tisza István sokféle hadakozásának az alapja is, amellyel el akarta véglegesen határolni saját táborát a polgári világ korlátozhatatlanul burjánzó mindenféle izmusától.)

Nemcsak a hazai vidéki példa az eszmény, hanem az európai kisvárosi egyetemek szolid, stabil világrendjének, gyökeres polgáriságának légköre is: „A felsőbb tanulmányokat végző ifjúság egy részére mindig hasznos marad, ha egyetemi éveinek egy részét a nyugati kultúrnemzetek egyetemlein tölti, különösen azokban a kisebb egyetemi városokban, ahol a tudomány komoly művelése mellett testét edző életet élhet, ahol körülveszik lelket gyönyörködtető környezet, jellemet nemesítő közállapotok és felfogások, akaratot acélozó polgári és nemzeti erények ... a francia művelődés minden értékes tartalma és művésziessége itt [Gensben] egyesül puritán, keresztény étellel, amelyet destruktív befolyások nem tudtak eddig lerombolni.”⁹⁵

A „parancsolni tudó régi köznemesi vérről” már fentebb idézett békéscsabai ítélet mindezzel organikus kapcsolatban áll. Hiszen a Magyar Figyelő értelmezésében az egykor karddal szerzett, ősi legitimitású csoport immár a szolid polgári mentalitásnak is birtokában van, illetve oda kell eljutnia. Ennek minden egyéni vagy kollektív bizonyítékát büszkén idézik: „A magyar gentry alkotó tehetségének

91 *Réz Mihály*: A jogi oktatás reformja. 1913. III. 179., 182. és 183.

92 *Réz Mihály*: Magyar kultúra. 1913. III. 335.

93 *Réz Mihály*: A magyar szabadelvűség. 1911. I. 122.

94 *Ambrus Zoltán*: Színház (A színházak és a közönség). 1911. I. 93–94.

95 *Cs.K.*: Les voix magyares au jubilé de Calvin. 1911. I. 503.

ereje érvényesült Tisza Lajos városalapító munkájában s Mikszáth elbeszélő művészetében.”⁹⁶

Ugyancsak külföldi példán keresztül tartják elháríthatónak a régi dzsentriellenes vádat, miszerint annak életmódja az ország fejlődésének akadálya: „Azok a sport-, gavallér-, és kártyaklubok, melyeknek palotái Londonban egész utcasorokat foglalnak, és melyek a kultivált semmittevés otthonai, nem akadályozták meg Nagy-Britanniát sem a munkában, sem az egészséges fejlődésben.”⁹⁷

A fenti sorok természetesen ellentétben állnak a polgári erőnyeket és feyelmet követelő korábbi követelményekkel, kritikákkal. De csak látszólag. Az önmaga vállalásán kívül itt a Magyar Figyelőnek az a sarkalatos meggyőződése munkál, mely szerint „az arisztokrácia kiválása természetes folyamat, még primitív kultúra mellett is”.⁹⁸ Vagyis a társadalom egyes rétegeinek szükségképpen magától értetődő saját funkciói, sőt „diszfunkciói” vannak. A hagyományápolást és az egyéniséget egyaránt fontosnak tartó liberális konzervativizmus egyébként is idegenkedik mindenféle kényszerrendszabálytól, mely gátat vethetne az erkölcsileg akár romboló folyamatoknak. Miközben napirenden vannak a támadások a szerencsejátékok ellen, a Magyar Figyelő így ír: „A kérdés megoldása tisztán nevelési alapon lehetséges ... [hiszen] a játék kockázatának megengedhető mértéke oly relatív.”⁹⁹

A magyar középosztály nyílt s állandóan megjelenő kettősségében nem kétséges a Magyar Figyelő álláspontja: „nincs nevetségesebb, mint ha a nagy részében tönkrement s polgári pályán dolgozó gentry, csak azért, mert megtartott bizonyos nemzeti ideálokat, azt hallja, hogy ő »kizsákmányoló«, s hallja mindezt alaposan meggondagodott radikális ügyvédek, orvosoktól, bankároktól és más üzletemberektől”.¹⁰⁰ Akik a történelmi magyar középosztály áldozatának haszonélvezői, hiszen azok önként „hozták be” a kapitalizmust, amikor „a szabadelvű reformok szükségessége nálunk nem forgott fenn 1848-ban”,¹⁰¹ „s így értetlenül, átmenet nélkül, kikerülhetetlenül ment tönkre”.¹⁰² (Fontos megjegyezni: a szerző nyomatékosan hangsúlyozza azt, hogy szavait nem lehet a rendiséghez való primitív visszavágakozásként érteni!)

A radikális támadások erősödése miatt Réz Mihály radikális választ sürget: „Hiába nem akar »osztály« lenni a gentry és az arisztokrácia; ellenfelei nem engednek ... És mert »osztályként« támadnak, osztályként is kell szembenállnunk velük.”¹⁰³ Szavaiban benne bujkál a liberalizmussal való szakítás lehetősége is.¹⁰⁴

96 Balassa József: Mikszáth és Tisza Lajos. 1914. I. 73.

97 A croquisiró és a halál. 1911. III. 400.

98 Adorján Andor: Új arisztokrácia. 1912. I. 534.

99 Bálint Imre: A szerencsejáték. 1912. II. 108.

100 Réz Mihály: A magyar demokrácia. 1913. I. 181.

101 Szegegy Miklós: Magyar Magyarország. 1913. I. 350.

102 „Nem a cigány, nem a kártya, nem a pezgő az okok, ezek csak tünetek. Az ok abban a kiindulópontban rejlik, mely a magyar nemességet, ezt a versengő, korlátlan gazdasági versenyre sohasem nevelt osztályt, átmenet, fejlődés nélkül, erre a fejlődési fokra még éretlenül a szabad gazdasági verseny viharába dobta.” Uo. 351.

103 Réz Mihály: Osztályöntudat. 1913. II. 86–87.

104 „Olyan liberális és demokratikus tradíciókhoz ragaszkodik [a dzsentri — T.L.], amelyek leginkább neki ártnak ... oly konzervatívok [vagyunk], hogy ama liberalizmussal sem tudunk szakítani.” Uo. 82–83.

Egészében azt lehet elmondani, hogy a Magyar Figyelő, miközben a polgárosodás fegyelméről, szükségességéről beszél, gyakorlatilag állandóan „kilép” ebből a „tisztá” jövőképből. A polgári mintaállamról, Dániáról így ír: „a társadalom vagyoni is nivellálódott, a műveltség is kiegyenlítődtött egyetemes ... [de] nem az igazi. Okosság, rend, tisztaság, olcsóság, kultúra mind meg van itt. De nem nekünk való ..., itt élni nem tudnánk ... [az ember] szeretné szorongó mellére szorítani az egész nagy tisztátalan, rendetlen, tündéri Veneziát”.¹⁰⁵ A magyar „úriember” élni tudása, nem racionális „polgárisága” lerázhatatlan. Életforma, nemzeti jellegzetességek, értékrend egyaránt divergál, hol itt, hol ott. Nem véletlenül akar a Magyar Figyelő egyesítő lenni. Az általa hirdetett megengedően kettős normarendszerbe (puritán, racionális, gyakorlati és családis „élni tudó”, nem „szakosodott”, úri ember) aztán már beleférhet a magyar középosztály minden, illetve mindkét alkotóeleme: „a készülődő és különböző elemekből lassan–lassan összekovacsolódnak új középosztály, a polgári társadalom vegye át a régi, leromlott, nemzeti középosztály feladatát a nemzeti egység politikájában ... folytassa ez a társadalom a magyar nemzeti egység épülése érdekében a konzervatív demokrácia politikáját”.¹⁰⁶

Nemzeti egység — nemzetiségi kérdés

A Magyar Figyelő világvilágának gyökerénél járunk, ha a nemzetiségi kérdéstről van szó. Akár a radikalizmussal folytatott harc keretén belül, akár kívül, itt fogalmazódik meg szinte minden, az önarcképhez elengedhetetlen gondolat. „Van valami, amit a normális magyar ember fölője helyez még a szabadelvűségnek is: ez az ország történelmi magyar jellegének fönttartása.”¹⁰⁷

S mindez tulajdonképpen érthető: nemcsak a hagyományok megszentelte jog, öntudat öröksége forgott itt kockán, hanem a nagyon is konkrét egzisztencia, tulajdon, állás is, s a támadó nemzetiségi aspirációk tartalmainak liberális szemzőgből való „reakcióssága” sem elhanyagolható kérdés. A Magyar Figyelő írónak jórésze — szülőföldjét is védve — teljes érzelmi azonosulással, mindenre képes e kérdésben: „Édes-keveset bánjuk az emberiség boldogulását, ha az a magyar nemzet haladásával, virágzásával, nagyságával nincs egybekötve. Márpedig a magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a nyugattal, hogy elsajátította a nyugati kultúra összes vívmányait ... és reá tudta arra nyomni nemzeti egyéniségének, speciális viszonyainak, érdekeinek és felfogásának bélyegét.”¹⁰⁸

Az idézet második részében határozott történelmi és kulturális „jogosultság” is megfogalmazódik, a magyarság európai legitimitását hangsúlyozva. Sokaknak máig nem teljesen elfogadható a korszak magyar nacionalizmusának érvrendszere — meglehetősen elvont sémák alapján. A később „ébredő” hazai nemzetiségek „friss” vezetőrétegének expanzívan romantikus érvanyagát, jelszavait és az egyre erősödő, nagyhatalmi politikai célokat szolgáló nyugati propaganda téziseit nem ismerve, könnyű erre az álláspontra helyezkedni.

105 Lakatos László: Dániai útinapló. 1913. IV. 54. és 61–62.

106 Szegegy Miklós: Magyar Magyarország. 1913. I. 354.

107 Herczeg Ferenc: Klerikalizmus és radikalizmus. 1911. III. 6.

108 Tisza István: Szabadgondolkodás. 1911. II. 6.

Jó példa erre Seton Watson szerepének megítélése. Szubjektív jószándékában bizonyos kár lenne kételkednünk, ám az ebből fogant munkásságának problematikussága egyértelmű: „már több ízben azt ajánlottuk a nemesen érző skótnak, hogy működési terét Anglia tengerentúli érdekkörébe is tegye át”.¹⁰⁹ Az angol gyarmati kegyetlenségeket¹¹⁰ megemlítve, a Magyar Figyelő nem hallgatja el a németek poseni lengyelelleses gyakorlatát sem s az orosz birodalom nemzetiségi „politikáját” is gyakran tárgyalja. S ezek alapján végül jogosan teszi fel a kérdést, hogy miért csak a gyengébbel szemben léptetik fel az igazságot? „A britek és németek azt tartják, hogy nemzeti hegemóniájuk fenntartása nem az igazság, hanem az élet kérdése.”¹¹¹

Mindez természetesen nem menti, nem mentheti fel a magyar nemzetiségi politikát ott és abban, amiben nem volt demokrata. De a Magyar Figyelő joggal utal arra is, hogy a friss balkáni nacionalizmusok még kíméletlenebbek e tekintetben: nemcsak a magyar csángóknak nincs iskolájuk, de a töröktől felszabadult területeken kölcsönös népiirtás folyik az etnikai fölény érdekében (szerb–albán, szerb–bolgár viszony, szerb–kucovalach kérdés stb.).

Állandóan visszatér Amerika példája is, ahol az etnikai sajátosságok ápolása szintén egyéni jog és lehetőség: „Elvégre Amerikában még mindig van egy uralkodó népfaj és egy kötelező államnyelv, amelyet a más ajkú állampolgárok tiszteletben tartanak.”¹¹²

Természetesen a Magyar Figyelő pontosan tudja, hogy a magyar nemzetiségi kérdés egyben európai hatalmi kérdés is. Hiszen ezért hallgatnak ők szinte teljesen a „szövetséges” Románia csángóinak sorsáról egészen addig, amíg az álarc lelesik. De a szerbekkel kapcsolatban már nincs ilyen hangfogó: „Nem lehet kétséges, hogy a délszlávok, különösen a szerbek, ha megfelelő külső támogatás van számukra biztosítva, agresszív fognak föllépni a monarchia ellen.”¹¹³

Nincs illúzió a tekintetben sem, hogy bármilyen magyar engedményt túllícitálhat egy külső hatalmi tényező: „adhatunk mi a magunkéból annyit, hogy többet ne ígérhessen az idegen?”¹¹⁴ S nincs illúzió, főleg visszatekintő értelemben, a saját külső és belső politika értékelését illetően sem. Előbb születik meg a monarchia kritikája: „a magyar–osztrák [sic!] monarchia az utolsó négy évtizedben a szláv erősödéssel szemben határozottan gyenge politikát folytatott azért, mert a hatalmi állásainak kedvező nemzetközi konstellációi mellett, melyekben a szláv expanzió tetemes akadályok legyűrésével volt elfoglalva, többnyire elhatározó tettek nélkül haladt el”.¹¹⁵

A dinasztikus korlátokat levetkőzni nem tudó monarchikus politika mulasztásainál sokkal súlyosabbak a belső, magyar mulasztások: „A mi nemzetiségi politi-

109 Anglia, az elnyomottak védője. 1912. I. 97.

110 Egyiptomi „lázádozó” fellahokról szólva — akik a galambjaikat lelövöldöző angol tisztek ellen támadtak — írta a Magyar Figyelő: „denschawai hősök honfitársa, Scotus Viator a felháborodástól lángoló pamfletteket ír a magyar erőszakosságokról nemzetiségi végeken, akkor mi legfőljebb csak arra lehetünk kíváncsiak, hogy miféle rendelkezési alpból táplálkozik a skót igazságérzete.” Radikális nemzetiségi politika. 1911. I. 500.

111 Uo. 112.

112 Levelek Magyarországból (Vilicz János — Eperjes). 1912. I. 446.

113 *Barabás Albert*: Törökországi levél. 1911. I. 303.

114 *Réz Mihály*: A nemzetiségi kérdéstről. 1912. IV. 193.

115 *Steier Lajos*: A szláv expanzió. 1913. I. 424.

kánkról elmondhatjuk, hogy egészében véve a szavalás, a hengegés és a tüntetés politikája volt.”¹¹⁶ A Magyar Figyelőben mindez keveredik már egy céltudatos, elemző és világos célokat kitűző új beállítottsággal.

Az új magatartás legfontosabb mozzanata az, hogy a nemzetiségek alapos, mindenre kiterjedő megismerésére törekszik, arra szólít fel: „Mindent figyelemre kell méltatnunk, ami az egyes nemzetiségek külön közéletében történik s ami gazdasági, társadalmi vagy kulturális jelentőséggel bír.”¹¹⁷ Ezeknek a törekvéseknek jegyében születnek rendkívül fontos, pontosan regisztráló tanulmányok (pl. Bonkáló Sándor rutén, Steier Lajos szlovák vonatkozású írásai), amelyek önmaguknak reformokat előkészítő szerepet is szánnak.¹¹⁸

Ugyanakkor élnek még a régi, patriarchális illúziók is, amelyek egy régi társadalmi struktúra és kultúra mechanizmusainak örökíthetőségében hisznek: „A magyar értelmiségnek a nemzetiségi értelmiséghez való viszonyára pedig kitűnő minta kínálkozik ama régi magyar nemesség hagyományában, melynek szerepét a demokratikus fejlődés folyamata az értelmiségre szállította át ... a nemesi osztályon belül nem volt ekszkluzivitás.”¹¹⁹ A korszakban a nemzetiségi „intelligenciák” már tudatosan különülnek el a magyar társadalomtól, amelyre jó példa a magyar nyelv tanítását (tehát nem a magyarul tanítást!) szorgalmazó 1908. évi törvény eleni óriási — tudatosan félrevezető — kampány.

A Magyar Figyelő jól látja azt is, hogy — sokak reményeivel ellentétben — a nemzetiségi parasztság körében csak a klerikalizmus tud igazán hatékony lenni: „A felekezeti izgatás a keresztényszocializmus mezébe fog öltözni ... a tót és román paraszt inkább elhiszi, hogy minden szociális nyomornak az okai a zsidók, mint elfogadja azt, hogy az egyházi javakat szekularizálni kell.”¹²⁰ Az egyházak nemzeti jelentősége természetes alap ehhez az állásfoglaláshoz.

A nemzetiségi kérdésben Réz Mihály fogalmaz legpontosabban a célokat illetően: „Nem a született magyarok, hanem a magyar állameszme uralma az, amit akarunk.”¹²¹ Az ő elemzésében nincs egységes nemzetiségi kérdés, mert a nagy regionális, néprajzi stb. egyenlőtlenségben megfelelően elemezve az állambontó elemek köre leszűkíthető: „A statisztikában a szász, a sváb, a rutén és keleti tót is »nemzetiség«. Pedig ezek a szupremácia exponenseivé tehetők. De nem magától alakul ki ez a helyzet: intézményesen kell azt szervezni mindenütt.”¹²²

Joggal emeli ki ugyancsak ő, hogy a demokrácia és a színvonal kérdése sem egyeztethető össze az etnikai arányok és parcellák követelményével. Persze a méltányossággal és a politikailag számító okossággal minden bizonnyal: „Fajharc a politikában, faji szempontok az állások betöltésénél, egy fajok szerint tagozódó kultúra; lehetséges-e ennél biztosabb út az európai színvonal lehetetlenné tételére?”¹²³ Ezekben a szavakban már erősen keverednek a valós és az antidemokratikus, előítéletes gondolkodásból eredő hamis elemek.

116 A kis angyalkák. 1914. I. 488.

117 *Kozma Andor*: A nemzeti egység tényezői. 1911. II. 11.

118 „A komoly forrásmunkák hiányának tulajdonítom leginkább azt, hogy a hazai nemzetiségi kérdésről nem fejlődött ki olyan igazságos és egészséges közvélemény ..., amelyre a reformok megalkotását bátran rá lehetne bízni.” *Steier Lajos*: A tót kérdés (I. rész). 1911. IV. 362.

119 *Kozma Andor*: A nemzeti egység tényezői. 1911. II. 15.

120 *Réz Mihály*: A választói jogról. 1912. II. 460.

121 *Réz Mihály*: A nemzetiségi kérdésről. 1912. IV. 15.

122 Uo. 15.

123 Uo. 19.

Mindennek gyökere az a félelem, amely a létszámviszonyokból fakad: „A magyar faj nem dominálhat a tömeg erejénél fogva ..., [de] lehetetlen nagyban is [a brit világbirodalomban — T. L.] nem látunk a kvalitás fölényét a kvantitás felett... Nekünk értelmi fölényel kell bírunk ..., itt a magyar faj gazdasági és kulturális kiválóságának kell győznie.”¹²⁴

A stabilnak nem érzett helyzet, sőt a kívülről is egyre nyilvánvalóbban szított ellentétek miatt (s ezt az 1910. évi népszámlálás eredményei is mutatták lelassult asszimilációs trendjükkkel) a Magyar Figyelő alkalmanként itt is ingadozik. Egyrészt szilárdan ki akar tartani a liberalizmus elvei mellett: „Sem a gazdagodásukat, sem a művelődésüket meg nem büntethetjük.”¹²⁵ Másrészt siettetni akarja az asszimilációt, antiliberális kényszereszközökkel is: „Városokban, nagyobb helységekben, a városok közvetlen szomszédságában s a nyelvhatárok mentén fekvő falvakban csakis magyarul tanítson a tanító.”¹²⁶

Végül ebben a kérdésben is a „konzervativizmus”, vagyis a status quo érzése kerekedik felül, a nemzetiségi iskolák száma helyenként csökken (szlovákok és svábok), máshol (románok és szerbek) egyértelműen nő. A magyar liberalizmus nem fogadta el a radikális nacionalistáknak az iskolák államosítását követelő politikáját: „A gyermek nevelésének természetes joga és kötelessége a szülő ... a kizárólagos állami népiskolák rendszerét nem helyeslem ... a művelődés és a demokratikus haladás érdeke inkább a decentralizálás és az önkormányzat ... nem az a legnagyobb bajunk, hogy vannak nem állami iskoláink is.”¹²⁷ Azért idéztem Bárczy Istvánt ilyen részletesen, mert írása szinte programadó jelleggel bírt — a második megjelent tanulmány volt a Magyar Figyelőben —, nem véletlen, hogy az államosítás kérdése *szakkérdésként* komolyan nem merült fel.

A nemzetiségi kérdés kardinális jelentőségét — túl belső és külső hatalmi vonatkozásain — az adja, hogy minden reformintézkedés messzemenően összefügg vele, már csak a létszámviszonyok miatt is. A Magyar Figyelőben — ellentétben más „testvérlapokkal” (*Az Újság, Magyar Társadalomtudományi Szemle*) — nincs vita, nincsenek eltérő nézetek, egyértelmű az állásfoglalás: „A jogok kiterjesztésének politikáját csak a már egységes nemzeti állam engedheti meg magának ..., amíg a nemzeti egység összetartó abroncsa nem áll rendelkezésünkre, addig az állami összműködésre hivatott tényezők szaporítása csak destruktív és sohasem konstruktív politika.”¹²⁸

Hatalmi politikai gondolkodás ez egyértelműen, távol a demokráciától, ám nem érthetetlen a „beteg ember”, Törökország végső harca idején, amikor sokan máris következőként mutogattak a Monarchiára. A fennálló rend egyik legvilágosabb fejű gondolkodója, Réz Mihály mindezt még szélesebb értelemben fogalmazza meg, előlegezve már a szociális mozgásokra adandó reformpolitika fékezésének indoklását is: „elemi igazság az az elv, hogy ha valakinek végcéljai a mi fennmaradásunk lehetőségeit fenyegetik, akkor ezen végcéljai kivívására ne adjunk neki erőt”.¹²⁹

124 Réz Mihály: Magyar kultúra. 1913. III. 333. és 335.

125 Réz Mihály: A nemzetiségi kérdéstről. 1912. IV. 202.

126 Bonkáló Sándor: A tót kérdés (Steier Lajos könyve). 1913. II. 23.

127 Bárczy István: Népiskoláink államosítása. 1911. I. 21–22., 24–26.

128 Szegedy Miklós: Magyar Magyarország. 1913. I. 354–355.

129 Réz Mihály: A nemzetiségi kérdéstről. 1912. IV. 194.

Mindez az antidemokratikus szűkkeblőség — a Magyar Figyelő szerint — nem áll ellentétben az európaisággal, amelyet a teljes társadalmú magyarság vezető osztályai képviselnek. Hiszen európaiságának sok bizonyítéka van — külön megemlítve a zsidók egyedüli befogadását¹³⁰ —, míg a hiányos társadalmú nemzetiségi társadalmaknál több kulturális lépcsőfokot kellene átugrani, ami nem lehetséges.¹³¹ Nem véletlen hát a „*kultúrfőlényes*” büszke célkitűzés: „A magyarságra ezen a földön európai rendeltetés nagy hivatása vár. Rendezett, modern európai államot, európai kultúrát kell itt Balkán fajokkal szemben konzerválnia [*sic!*]. Egy szervezett, művelt állam kell itten: egy darab Európa a Balkánon.”¹³²

Művelődés, kultúra, értékek

A Magyar Figyelőnek ízlésformáló „kulturális fogyasztást” befolyásolni akaró határozott céljai is vannak, s ezeknek majdnem a politikai szándékokkal egyenlő a súlyuk. Mégpedig azért, mert a nemzeti és polgári egység célját csak ezzel együtt lehet képviselni a művelt emberek körében. A Magyar Figyelő lemondhat a modern irodalomról, óvatos lehet a legújabb tudományos törekvésekkel szemben, de mindezt indokolnia kell. A mintaként vett nyugati polgárság távolságtartó eleganciájának vezérfonalán, de „magyar szemmel” és hazai füleknek kell *válogatni*. Egészében a Magyar Figyelő olyan művelődési eszmény konkrét művekben, ítéletekben, gesztusokban megnyilvánuló képét akarta megrajzolni, amelynek alig voltak meg nálunk a társadalmi, iskolázottsági, hagyomány- és ízlésbeli feltételei. Hiszen törzsökös, városi birtokos polgárságunk alig van, törzsökös értelmiségünk nemesi–paraszt–polgári jellegű.

A fenti helyzetből következően sok az esetleges a véleményekben. Alkalmanként egyéni véleményekről lehetne beszélni csupán, de a Magyar Figyelő tudatosabban szerkesztett, semhogy bizonyos tendenciák benne véletlenül juthatnának szóhoz. Mégis az derül ki, ha végignézzük a folyóirat köteteit, hogy a színvonalas, művelt szerzői gárda alapvetően értékekre orientált és ritka az a tehetség — még ha „ellenség” is —, amely így vagy úgy, de elismerésre ne találna. Nem véletlen ez, hiszen a liberalizmus racionalitás-kultusza működik itt, amelynek jegyében így írnak a nagyon tisztelt Prohászka Ottokárról is: „Akik az észet kisebbitik, azok számára bezárulnak a filozófia kapui. A szerző filozófiája sokkal többet ér, mint kritikája.”¹³³

Nem idegen a Magyar Figyelőtől, hogy legnagyobb ellenségeit is elismerje. A Huszadik Századot például így minősíti: „mint kulturái mozzanatot minden egyoldalúsága mellett is bizonyos respektussal lehetett fogadni”.¹³⁴ De ugyanígy elismerik a szlovák Stúrról írt francia munka érényeit is, ahogyan magát Stúrt is: „kalapot kell emelnünk, mert *ellenségeink közt is azt becsüljük, aki tud*: Troutzer

130 „Az országban lakó összes fajok közül a magyar az egyetlen, amely érzelmileg is testvérévé fogadta a zsidóságot.” Scotus Viator eltévelyedése. 1912. III. 398.

131 „Kulturális fokokat nem lehet átugrani és az érzelmekkel szemben az érdekpolitika józan érvei lehetetlenek.” Réz Mihály: A választói jogról. 1912. II. 464.

132 Réz Mihály: A nemzetiségi kérdéstről. 1912. IV. 23.

133 A.B.: Prohászka Ottokár filozófiája. 1911. I. 410.

134 Mezei Ernő: Korrektúra. 1911. II. 257.

Heléna pedig ezzel a könnyvvel jelét adta annak, hogy sokat tud — bár makacs szláv elfogultsággal”.¹³⁵

Ennek a tárgyilagosságra törekvésnek az az alapja, hogy a Magyar Figyelő csak fejlődést, haladást ismer, de annak konkrét meghatározhatóságától elzárkózva az értékek gyűjtését, integrálását vallja: „Csak az ész válthatja meg a világot [!], de csak a fejlődés végtelenségében. Mégpedig lépésről lépésre ... A kultúra története az ész fejlődési története.”¹³⁶

A másik szempont, amely állandóan irányítja véleményeiket, az a „nemzeti asszimiláció”, a magyar nemzeti kultúra máshonnan, mindenhonnan, de önálló, „öncélúan” magyar szintetizálás jegyében történő gazdagítása. Művelődési kérdésekben itt folyik legélesebb harc a radikálisok ellen: „Az európai irányt a nemzethez kell beolvasztani. Sem az egyik, sem a másik irányról nem szabad és nem lehet lemondani.”¹³⁷

A magyar művelődéstörténet évszázadok óta kulturálisan „követő”, adott helyzetében szinte mindig késésben levő meghatározottságait szem előtt tartva a Magyar Figyelő büszke öntudattal hivatkozik, hivatkozhat arra, hogy a magyarság „nem szajkó módjára tanult, nem majomként utánzott”.¹³⁸ Ebből az évszázados tapasztalatból is fakadó véleményt formál meg Réz Mihály, amikor a hatalmon belüli műveltek véleményét artikulálja: „Mindegyiktől [„újítástól” — T. L.] rögtönös megváltást vártak, mindenkinek egyedüli jelentőséget tulajdonítottak hívei; együttesen az emberiség fokozatos előrehaladásának előmozdításához mind hozzájárultak. Túlzásaik elnémulnak, ígéreteik hitelüket veszítik s a hozzájuk fűzött nagy reményések lassanként szertefoszlanak.”¹³⁹

A művelődési kérdésekben a Magyar Figyelő tisztában van azzal, hogy nem politikai–hatalmi, hanem azoknál sokkal tartósabb kristályosodási pontok játszószék a főszerepet. Időn s téren keresztül ható emberi szükségletek artikulálódnak különböző struktúrákban: „Abból, hogy a tudomány mai állása mellett az egyház világnézetéből igen sok elavult, éppoly kevésbé következik a vallásos érzés csődje, mint a marxizmus nagy részének elavulásából a társadalmi igazság csődje nem következik.”¹⁴⁰

Tehát mértéktartás, kivárás, a történelem által teremtett s meglévő megbecsülése, értékelése jellemzi a Magyar Figyelőt. Ez az alapállás számtalan esetben adja a legélesebb, lényegre tapintó kritika lehetőségét: „Örökké újítani nem lehet. Csak kivételes egyéniségek hivatottak arra, hogy újítók legyenek... apái megválasztásában [a „modern apostolok” — T. L.] jó ízlést és értelmet tanúsít[anak], ...[de] nagy szavakkal hajigálóznak, a művészet bölcséletét magyarázzák úton-útfélen, de kimerülvén a szavakban, alkotásokra már nincs erejük.”¹⁴¹ Ez az érv a nagy művészeti programok világában ismételtelten visszatér: „a művészet birodalmában csak a műalkotás csinálhat forradalmat”.¹⁴²

Végül még egy jellemző vonás vonul végig a Magyar Figyelő minden írásában: a legrészletezőbb történetiség. Azt lehetne mondani, hogy semmi sem kerülhet

135 „[Stúr] a tót nemzetiségi mozgalom legkiválóbb alakja.” *St. L.*: Stúr. 1913. III. 317. és 321.

136 *Alexander Bernát*: Kultúra és művészet. 1911. I. 173.

137 *Réz Mihály*: Avult ideák. 1911. II. 123.

138 *Tisza István*: Európai körutazás a XVII. században. 1911. III. 197.

139 *Réz Mihály*: Avult ideák. 1911. II. 109.

140 Uo. 121.

141 *Bosznay István*: Hipermodern művészeti túlzások. 1911. I. 561–563.

142 *Zilahy László*: A magyar kritikáról. 1911. III. 78.

úgy az olvasók elé, hogy a felvetett kérdés történeti — és nem csak magyar vonatkozású — összefüggéseiről szó ne esnék. Ez a módszeresség is rendkívül termékeny szempontnak bizonyul sokszor (bár — szinte természetesen — alkalmanként nem minden apológiától mentes).

Az általános szempontok után nézzük a súlyponti kérdéseket.

Család — nőkérdés

Rendkívül fontosnak tartott kérdés a Magyar Figyelőben. Alakulásában a hagyományos értékrend felbomlását látva, a szerzők határozottan „antimodern” példákat népszerűsítettek — bár nem minden korszerű elem (pl. sport) nélkül: „Neveljük fiainkat és leányainkat kötelességtudásra és igénytelenségre; ápoljuk lelküket, testüket, adjunk alkalmat a korai házasságra... Anyáink főztek, mostak, vasaltak, ha földbirtokos kisasszonyoknak születtek is... Minden fészek tele volt egészséges, szép gyermekkel.”¹⁴³

A családcentrikusság egyik fő motivációja az utolsó mondatban rejlik. A Magyar Figyelő, de általában is a korszak konzervatív publicisztikája az erőteljes népességnövekedés pártján áll: „elsősorban is a néperő fizikai nagyságától függ valamely nemzet műveltsége és boldogulása. Igaz, nemcsak ettől... A politikai vezetés nagy művészetét a nép- és államalakulások történetéből kiküszöbölni semmiféle nép-raffinirozási elmélettel nem lehet.”¹⁴⁴

A nagyváros a maga individualista, konvenciókra kevesebbet adó, „önző” s így kevesebb gyermeket vállaló¹⁴⁵ világát állandóan támadják: „Budapestnek nem szabad kávéházi városnak maradnia ... nem bánom így meg ott akinek kedve tartja a maga pikkolóját és játssza el egy-két parti alsósát, de azután el onnan, el a családi és baráti kör intim melegébe és az élet edző hullámaira.”¹⁴⁶

Nem véletlen azonban, hogy a puritán Tisza István is megenged egy-két „alsóst” s egy „pikkolót”. A hagyományos szórakozáspárti dszentri és az új polgári rétegek nyugati mintájú „modern házonkívülisége” egyaránt erre szorítja. Mert miközben a korai és sokgyermekes házasság dicsérete hangzik, ezt is olvashatjuk: „egy 21 éves fiú és egy éjjeli kaszírosnő viszonya igazán nem nevezhető nőcsábításnak”.¹⁴⁷ Vagyis: el kell ismerni a gyakorlatban létező „erkölcstelenséget”.

Az ilyen kettősségek jegyében állandóan visszatérő pornográfiaellenes írások így sokkal inkább csak az iskoláskorúak „védelméhez” kapcsolhatók, valamint az évszázados hagyományú, új divatokat ellenző reflexhez.¹⁴⁸ A női emancipálódás házasságon és a hagyományos szereposztáson belül megvalósítható módozataiért mindenesetre síkraszólt a Magyar Figyelő, ahogyan — híven önmagához — elítéli a szélsőségesen nőgyűlölő „Weiningerizmust” is.¹⁴⁹ A válást bírálva¹⁵⁰ igazán a

143 *özv. Báthory Nándorné: A leánykereskedés ellen.* 1911. I. 449.

144 *Kenedi Géza: A művelt osztályok.* 1911. IV. 447–448.

145 „Amennyivel önzőbb és ambiciózusabb a városi ember a falusinál, aránylag annyival kevesebb gyermeke is van.” Uo. 452.

146 *Rusticus: Levél a szerkesztőhöz.* 1911. I. 214.

147 -I: *Lovagias esküdtek.* 1911. IV. 96.

148 „Azonmód vették és veszik át a külföldi öltözködési módot, amelyet különösen az alsóbb osztályok nem tudnak alkalmazni.” *Szederkényi Anna: A fölhasított szoknya.* 1912. III. 485.

149 *Wallesz Jenő: A nőgyűlölő (Weininger Ottó).* 1913. III.; *A cézárook hitvesei.* 1913. I.

150 *Bud János: A család veszedelme (a válás).* 1912. IV.

gyermekáldás elmaradásától félnek (a magyarságnak ebben az időben általában haladottabb életviszonyai miatt szaporodási többlete van a nemzetiségekkel szemben): „az oly sok oldalról megtámadott anyaság helyét az érzékiség, az anyákét a törvényes szeretők foglalják el”.¹⁵¹ A magyar feminizmusra — írják — egyébként sincs szükség, hiszen a lovagias magyar jogásznemzetben régóta gondoskodás történt a méltányos nővédelemre (pl. leánynegyed vagyoni kérdéseknél, hozományok ügyében) s így „a magyar nők helyzete, ha nem is előnyösebb, de nem is rosszabb, mint a többi államok asszonyaié”.¹⁵²

Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy nemcsak a női szerephez való ragaszkodás jellemző a Magyar Figyelőre, de a hagyományos családmódel más résztvevőire is kötelezőnek tartják az „illendő modort”: „Ki kell mondani, hogy a családapa, aki cigánykereket vet, nem fiatal, hanem éretlen; az öregúr pedig, aki minduntalan a maga tüzes temperamentumáról beszél, ugyancsak nem fiatal, hanem szenilis.”¹⁵³ (Ez azonban nem akadályozza meg a Magyar Figyelőt abban, hogy az így megbírált Felix Saltent más esetben, más művéért, meg ne dicsérje.)

Iskola — nevelés

A Magyar Figyelő sokat és alaposan foglalkozik a család mellett az iskolával is. Igaz, itt — a maga céljainak megfelelően — elsősorban a középiskola és a felsőoktatás kérdései érdeklik. A szerves reformgondolat konkrét kérdéseket felvető és elemző rendszerében az iskola ügyei rendkívül korszerűen kerülnek terítékre. (Természetesen nem arról van szó — itt sem —, hogy a Magyar Figyelő „eredeti” volna, mindössze arról, hogy jó szeme van a lényegi és elfogadható, észszerű újításokra.)

Nem véletlen, hogy a Magyar Figyelőben a túlzott intellektualizmus elleni fellépések némi visszhangot váltanak ki. De — mint látjuk — ez nem jelenti a racionalizmus, az ész lebecsülését. A radikálizmus billenti meg a kiegyensúlyozottságot: „A régi iskola adatokat tanított s az adatoknak pedig megvan az a kellemetlen tulajdonságuk, hogy bizonyos szabatoságot követelnek. A radikális tudomány viszont elméleteket nyújt, világos, tömör és halálisan biztos elméleteket, amelyek a fejlődés minden kérdését egyformán csálhatatlanul oldják meg... A másodéves joghallgató vagy bölcsész ilyenformán hamarosan abba az irigylésre méltó helyzetbe jut, hogy biztos tudománya magaslatáról tekinthessen le a katedrán ülő tanáira.”¹⁵⁴

Az iskola döntő kérdése a tanári személyiség minősége. A Magyar Figyelő visszatérően foglalkozik ezzel, s azzal, hogy a tanári pályát „versenyképessé” kell tenni.¹⁵⁵ (Persze, nem véletlenül ismétlődnek az ezzel kapcsolatos írások, a megoldás lassan alakul.) Máig modern a testneveléssel kapcsolatos — angol gyökerű — vélemény: „A sport, a testnevelés feltétlen kelléke az egészséges szervezetnek: egészséges szervezet nélkül pedig a tudomány csak hasznavehetetlen teher.”¹⁵⁶

151 *Szederkényi Anna*: A fölhasított szoknya. 1912. III. 486.

152 *Uő.*: A nők jogi helyzete az államok törvényeiben. 1912. III. 232. (d'Abbadie D'Arras asszony kérdőíves kutatásának eredménye)

153 *Salten Félix és az ifjúság*. 1911. I. 580.

154 *Magister*: Az egyetemi ifjúságról. 1911. I. 557.

155 „A tanári pályát versenyképessé kell tenni... Olyanná kell tenni, hogy társadalmi különbség nélkül keressék ezt a pályát.” *Négyessy László*: A tanárkérdés. 1911. II. 286.

156 *Yolland Artúr*: A testnevelésről. 1911. II. 398.

Kiemelten foglalkoznak a földrajz tanítása körüli hiányokkal, hangsúlyozva, hogy e tárgyat a középiskolában 32,5%-ban képesítés nélkül tanítják.¹⁵⁷ A tárgy tanítását — rendkívül korszerűen — honismereti alpra akarják helyezni, mint a nyugati államokban.¹⁵⁸ Ugyancsak felvetődik a történelemtanítás modern reformja; „a témát válasszuk ki a gyermek megértésének megfelelőleg”.¹⁵⁹

Természetesen mindez belül maradt a lényeginek s nem változtatandónak tekintett nevelési célrendszeren, amelynek tömör összefoglalását Pósa Lajos nekrológjának kapcsán olvashatjuk: „A morálja éppoly egyszerű, könnyen érthető és pozitív volt, mint egész költészete; azzal oktatta a gyermekeket, hogy legyen jó, nemes, istenfélő, szeresse az embereket és hazáját.”¹⁶⁰

Az iskola környezet- és jövőalakító szerepének felismerése tükröződik a következő sorokban is, amelyek egyben szépen mutatják be a mi térségeinkben a kultúrának felülről indukált, tudatosan modernizálni akaró funkcióját. Az iskola bizonyos értelemben sziget, egy sok szempontból még spontán, önartikulációra képtelen szellemi környezetben: „Vidéken bárhol is állítsunk fel új iskolát, azzal a körülménnyel számolnunk kell, hogy ott a kulturális milieu nem lesz minden tekintetben kifogástalan. Nekünk tehát nagyok ... kell ... azon iskolát megteremtünk, hogy ő formáljon és ne környezetének [hiányos — T. L.] formáját vegye át.”¹⁶¹

Művészet, irodalom, tudomány

Alig van olyan világnézetileg-politikailag fontos szellemi irányzat vagy könyv, amelyre a Magyar Figyelőben ne reagálnának. E tekintetben nem különböznek radikális ellenfeleiktől, különbség — ismét — az értelmezésben, az értékelésben van. A sokoldalú tájékoztatásnak a Magyar Figyelő esetében azért természetes súlypontja — mai szóval — a hungarológiai szempont. Minden érdekes, minden fontos — akármilyen tendenciájú —, ami ránk, magyarokra vonatkozik, rólunk szól.

A művészeti és irodalmi kritikában a „klasszicitás” szempontjai vezérlik a legtöbb szerzőt, s a régi „normativitás” lehetőségének keresése; „az irodalomban mindig kell egy Kölcseynek, egy Toldinak, egy Gyulainak, egy Péterffynek lenni, aki otthon ül könyvei között s olvas, ítél és örködik.”¹⁶² Mintha szem elől tévesztenék így alkalmanként a modern élet más ritmusát, kikerülhetetlen pluralizmusát. Pedig a Magyar Figyelő más esetekben nem siránkozik a kapitalista változásokon: „az üzlet exorbitáns térfoglalása a sajtóban *egymaga* nem destruktív jelenség. Nem leromlási, hanem ellenkezőleg fejlődési tünetény.”¹⁶³

A klasszicitás s a tekintélyek által szembesített bírálati szempontok azonban csak ideiglenesen fékezik le a valódi tehetségek és értékek el- és felismerését. Jó

157 *Lóczy Lajos*: A földrajz középiskoláinkban. 1914. I.

158 „Az európai kultúrállamokban és Amerikában már rég a honismeret szolgál a földrajztanítás alapjául.” *Milleker Rezső*: A földrajz középiskoláinkban. 1914. I. 302.

159 *Dékány István*: A történelmi oktatás reformja. 1914. II. 197.

160 c.: Pósa Lajos halálára. 1914. III. 148.

161 *Levelek Magyarországból* (dr. Eöttevényi Nagy Olivér — Kassa). 1911. II. 420.

162 *Kemény Simon*: A magyar kritikáról. 1912. II. 89.

163 *Kenedi Géza*: A sajtó problémái. 1911. I. 232.

példa erre Ady Endre esete. Tisza István még felháborodik azon, hogy hogyan lehet Adyt Vörösmartyhoz mérni,¹⁶⁴ de közben Somlyó Zoltánt már imigyen parentálják el; „részint a föltétlen nagy tehetségű Ady Endrétől bolondult meg, részint R. M. Rilkéától, H. V. Hofmannsthaltól kábult el”.¹⁶⁵ (Egyébként csak azért, hogy egy sztereotípiával kevesebb legyen a magyar szellemi életben: Adyt Tisza István tényleg támadta, de a Magyar Figyelő mindig árnyaltabban írt róla: „Meggyőződésünk, hogy Ady lírájának élvezéséhez különleges idegdiszpozíció kell, amelyet a természet sokaktól megtagadott..., [de] lapozzák át a kis könyvet. Ady ma érdekes emberszámba megy és nem végez hiábavaló munkát, aki magában kiegészíti és korigálja a róla forgalomban lévő nézeteket.”¹⁶⁶)

Ugyanakkor a Magyar Figyelő büszke magyarságát, óvatos haladásigényét rendkívüli erővel tudja megmozdítani a nemzetközi siker. Az itthoni legitimitátlanságot könnyen pótolja a „mértékadó” külföldi közönség körében elért siker: „ez az irodalom, az új magyar irodalom, fölveheti a versenyt a földkerekség bármely nemzetének mai irodalmával... Az új magyar irodalom kikristályosodott szép stílusával, a pihent fantázia friss meseszövedő erejével és artisztikus ízlésével az egész magyarság ügyét szolgálja, mihelyt átlépett a Lajtán.”¹⁶⁷

Egészében azt lehet mondani, hogy a Magyar Figyelő türelmetlen a direkten politikáló vagy közvetlenül politikába fordítható művekkel, irányzatokkal szemben, s itt nem tesz különbséget „pártáryalatok” szerint. A futurizmust éppolyan keményen elítéli,¹⁶⁸ mint amilyen kegyetlen a „Nyolcakkal” szemben.¹⁶⁹ Ugyanakkor a művészileg „belterjes” irodalom vagy festészet „szakszerű” elismerésre számíthat: Fényes Adolf „őszinte, nagy tudású és disztigvált művésznek”¹⁷⁰ minősül, Babits Mihályról pedig messzemenő beleérzéssel így írnak: „napjaink érzésvilágára semmi sem jellemzőbb, mint ennek a tehetséges, fiatal poétának a költészete, amely egészen modern hangon, egészen a korhoz simulva szólal meg ... csak az tudja követni, aki végigcsinálta a tapasztalásnak, a művelődésnek ugyancsak az útját.”¹⁷¹

A nem politikai-ideologikus jelentőségű műalkotásoknál — azt hiszem — a Magyar Figyelő szerzői elég nagy személyes szabadságot élveztek. Nem véletlen, hogy a művészetek iránt meglehetősen kevés érzékkel bíró Tisza István „vonala”, annak doktrinér, kicsit iskolás művészeti konzervativizmusa legfeljebb abban nyilvánul meg, hogy viszonylag rendszeresen megjelenik a modern irodalom differenciálatlanul pornográfikus minősítése,¹⁷² és egyáltalán, nagy teret kap a pornográfia elleni harc. Am ugyanaz az Ambrus Zoltán, aki a Tiziano képek iskolás fiúk-

164 „Hát lehet egy kalap alá venni a »Merengőhöz« szerzőjének líráját az Ady állítólagos költészetével?” *Rusticus*: Levél a szerkesztőhöz. 1912. III. 405.

165 K.S.: Sötét baldachin. 1913. III. 68.

166 Ady Endre, mint prózaíró. 1911. I. 316.

167 B.: Magyar invázió. 1912. III. 400.

168 „Rettenetes lelki ürességről beszél ez a manifesztum... A futurizmusban ... nem látunk mást, mint az eltévedt nietscheizmust.” *Adorján Andor*: Futurista manifesztum. 1912. III. 76–77.

169 „Ebben a talmi örületben nincs annyi erő, hogy megbotránkoztasson ... szegény utánczók, hit és meggyőződés nélkül.” K.S.: Nyolcak. 1912. IV. 399.

170 *Ybl Ervin*: Fényes Adolf kiállítása. 1912. IV. 236.

171 *Sztrakoniczky Károly*: Két költő. 1911. II. 249.

172 „A magyar irodalom egyes ágai a pornográfiáig elfajultak. Szintúgy a színházak is, ahol a magyar történelmi dráma csaknem kiveszett.” *Kenedi Géza*: Adatok az obstrukció mérlegéhez. 1911. IV. 138.

ra való veszélyességéről ír,¹⁷³ megállapítja: „Ha tehát a gondolkodónak, az írónak, a művésznek a közkerkölsiséggel való összeütközése nem világos, vele szemben csak a legteljesebb szabadelvűségnek lehet helye.”¹⁷⁴

Ugyanilyen kettősség figyelhető meg a sajtóval szemben is. Egyrészt: „Az ember olykor elcsodálkozik azon, hogy mennyi tehetség és temperamentum találkozik össze a magyar sajtóban.”¹⁷⁵ Másrészt: „A zavaros betűóceánon két vagy három szál virág úszik, egy-két jó cikk, egy csinos költemény — a többi víz, tajték, iszap. És kinek használ az óriási erő kifejtés?”¹⁷⁶

Van még egy fontos hadszíntere a Magyar Figyelő harcának, s ez a túlzott német kulturális import elleni küzdelem. Ez a harc minden évben felújul „a német színházi truppok” inváziója kapcsán, amelyek csak a pénzt viszik, tanulni viszont nincs mit tőlük.¹⁷⁷ Nem a megbecsült Reinhardtokat s az új tanulságokat tartja veszedelmesnek a Magyar Figyelő, hanem: „Budapest magyarsága talán mégsem áll oly erős lábon, mint hittük volna ... Budapesten mekkora veszedelem még a német szó, mert saját színházaink nem fejezték még be magyarosító missziójukat.”¹⁷⁸

A példának tekintett és gyakran — főleg radikális oldalról meg is csodált — nyugati társadalmakkal szemben a Magyar Figyelő igyekszik mindig is öntudatosan önbecsülő lenni, azt hangsúlyozni, hogy a mi embereink sem „alábbvalók”: „Távolról sem emberinek kiválóságában vagy magasabbrendűségében van Amerika fejlődésének biztosítéka, hanem természeti fekvésének, a természeti kincsek gazdagságának még ki nem aknázott mérhetetlenségében.”¹⁷⁹

Ugyanez a magatartás a jellemző tudományos kérdésekben is, kiegészítve azal, hogy a híres elméletek, iskolák átvételéhez megvárják a külföldi ellenlábások, ellenteóriák megjelenését! A Magyar Figyelő idegenkedik a hagyományos világot túlságosan „megkavaró” tudományos verzióktól. A darwinizmussal kapcsolatban így ír: „a földolog, hogy ne legyünk rabjai a német hiperdarwinista írók célzatos elmélkedéseinek ... legyünk szabadgondolkodók, de ennek első föltétele, hogy valóban gondolkozzunk, a magunk elméjével vizsgálódjunk, nehogy a mások dogmáinak üres ekhójává alacsonyodjunk”.¹⁸⁰ (A fajelméleti kezdeményektől tehát már eleve elhatárolódik a konzervativizmus!)

Freudról az a véleménye a tudományos kérdésekben kezdetben nagyon aktív Palágyi Menyhértnek, hogy „teljesen elhibázta a módszert”, ám mindezt nem a maga nevében, hanem Langley munkásságára támaszkodva állítja.¹⁸¹ A jogtudo-

173 „[Tiziano kép a kirakatban] rendkívül alkalmas az iskolás fiúk még szunnyadó érzékiségének időelőtti, mesterséges és veszedelmekkel kapcsolatos fölkeltesére, tehát: kihágás a közkerkölc ellen.” *Ambros Zoltán: A pornográfia és a színházak.* 1911. I. 293.

174 Uo. 295.

175 *A croquisíró és a halál.* 1911. III. 398.

176 Ünnepi melléklet. 1913. II. 73.

177 „Ez az öt hónapi vendégjárás mennyi magyar pénzt veszített el a művészet hajszálcatornáján át külföldre... Tanulni az idegen vendégektől nem tanultunk semmit, nem mintha belőlünk hiányzott volna az erre való képesség, hanem mert egyszerűen nem volt tőlük mit tanulni.” Budapest és Bécs. 1912. II. 493.

178 *Adorján Andor: A német invázió.* 1913. II. 155.

179 *Kádár Gusztáv: Közgazdasági benyomások Amerikában.* 1912. III. 452.

180 *Palágyi Menyhért: Darwinisták és antidarwinisták.* 1911. III. 388.

181 „Ő [Freud — T.L.] kissé gyöngye idegzetű, túlérzelmes (szentimentális) ember.” „Örülök, hogy egy nagy idegbúvár [Langley — T.L.] munkáira mutathattam rá.” *Palágyi Menyhért: Modern álomfejtés.* 1912. II. 295. és 304.

mányi fejlődés átvételével kapcsolatban a hazai feltételekhez való alkalmazás elvének következetes hangoztatása állandóan visszatér: „a recipiálásra kiemelt külföldi rendszerek és jogokat a nemzeti élet sajátosságai és szükségai szerint kell kritika alá vetniök és megrostálniok vagy átalakítaniok”.¹⁸²

A polgári fejlődés során anakronisztikusnak, írói időtöltésnek minősített, vadászó-lovagló, természetközeli „gazdamentális” néha „szupermodern” gondolatok szülőjévé válik. A várostól idegenkedő „agrárius” szellem érdekes szinkronba jut az ebben az időben „zöldbe” költözni kezdő modern polgársággal.¹⁸³ sokféle nemzeti parkra lesz szükség ... Tudományos megfigyelő állomások egybekapcsolása e nemzeti parkokkal fölötté kívánatos volna. Ki kell jelölni azokat az állatokat, melyekre többé vadászni nem szabad.”¹⁸⁴ Ugyancsak a konzervatív gondolatkörből indul a történelmi emlékek védelmének gondolata — Divald Kornél írásai sorozatosan, de mások (pl. Lyka Károly) is hangsúlyozzák ezt. A radikális tábor szemében a történelem ekkor — legalábbis hivatalos formájában — a leküzdendő feudális múlt támasza, emlékeivel együtt.

A tudományosságban is fontos szempont a direkt politizálás elutasítása, a tárgyyszerűség és a szakszerűség megbecsülése. Réz Mihály — miközben a legélesebben polemizál Jászi Oszkárral — elismeri annak rendkívül szorgalmát,¹⁸⁵ s Ágoston Pétert is azért ítélik el mert „a szerző politizálni akar és nem történelmet írni, nem adatokból von le konzekvenciákat, hanem a konzekvenciához fűz adatokat, s még ezt is a legnagyobb felületességgel”.¹⁸⁶ Így lesz a visszaesés szükségyszerű — a Magyar Figyelő szerint — a nagy elődökhöz, Acsády Ignáchoz, Grünwald Bélához képest.

Ugyanígy — más oldalról — megvédi Szekfű Gyulát a „politika” ellen, a szakmaiság jegyében: „Ha vannak a munkának egyes pontjai, amelyekben Szekfűvel nem értünk egyet — tulajdonképpen csak az ironikus hang és a végső konklúzió —, el kell ismernünk, hogy az író ... kiválót alkotott.”¹⁸⁷ A Magyar Figyelő szemében tehát a tudomány elsősorban információ, leírás, felderítés, tájékoztatás — ma úgy mondanánk „döntéselőkészítés”, választási, alternatívítási lehetőségeket felvázoló szellemi munka. Olyan tevékenység, amelyet el kell választani a napi és pártpolitikától. (A kettőt tudatosan keverő baloldali ellenfelein így csúfolódik: „Az egyesület [a szabadgondolkodók — T. L.] lapot is ad ki, amely igen rossz véleménnyel van Istenről és igen jó véleménnyel van Lefkovich Samuról. Ezenkívül az index szerepét is ellátja.”¹⁸⁸)

A Magyar Figyelő persze gyakran az ellenfeleinek felrótt hibába esik maga is: „Ebből áll kérem az egész szimmelizmus: a nimbuszos szavak összehordásából, melyek hihetetlen mélységi látszatot keltenek.”¹⁸⁹ Viszont egyáltalán nem véletlenszerű az, hogy hol jellemzi a beleézés, a megértés. A szociológia világából állandóan leselkedhet a politikai veszély, a fennálló ellen fordítható konkrét vagy

182 Országos jogászyűlés. 1911. I. 193.

183 „Minden nép, amely a szabad természettől elfordul és mesterkélte körülmények közé ágyazza be magát, evvel a romlás biztos csíráját plántálja be szervezetébe.” *Sajó Károly*: A természeti emlékek megmentése érdekében. 1911. II. 230.

184 Uo. 241.

185 *Réz Mihály*: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. 1912. II. 330.

186 *F.L.*: A magyar világi nagybirtok története. 1914. I. 245–246.

187 *Domanovszky Sándor*: A számlázott Rákóczi. 1914. I. 384.

188 -d.: A szabadgondolkodók és Vázsonyi. 1911. III. 326.

189 *p.m.*: „A presztizs” (íj. Leopold Lajos könyve). 1912. II. 502.

absztrakt tudás, nem így a történelmi területén: itt minden különösség, másság megértendő, hiszen a saját legitimitás is csak így érvényes. „Európának hozzá kell törődnie a gondolathoz, a keresztény vagy atheista civilizáción kívül létezhet egy iszlám civilizáció is... Nincs joga sem Európának, sem a kereszténységnek azt követelnie a törököktől, hogy az európai társadalom morálját és szokásait vegyék át.”¹⁹⁰

A Magyar Figyelő olyan magától értetődően biztos a saját történelmi legitimitásának érvényességében, hogy feleslegesnek, sőt veszedelmesnek tart újfajta, más, modernnek mondott tudományos igényű legitimációs kísérleteket. A korszakban elég széles körben ható nietzschei tanításról például ez a véleménye: „A nyugat ezen különös áramlatát, a nietzscheizmust ... a veszedelmes irányok közé sorolom. Nem a tudomány szempontjából... A tudomány Nietzsche munkásságának értékelésénél máris eljutott a többé-kevésbé lezárt ítélethez: a nyelvnek nagy művésze előtt már régen lerakta az elismerés pálmáját ... a filozófus tételeit meg végleg elvetette... ez egy általános emberi hajlandóságnak izgatószerere. A mindig háborgó, mert csak magával eltelt személyiség vágyakozása a hatalomhoz, a mindenáron való érvényesüléshez.”¹⁹¹

Összegzés az 1911 és 1914 közti évekről

A fenti gondolatokban a magyar konzervativizmus újabb kettőssége rejlik: az egyén és közösség viszonyának sajátos megoldása. Alig olvashatunk korporativista mondatokat a Magyar Figyelőben, amely egyébként is a klerikális ellenfelek társadalomképének tengelye. Mégis a nemzeti kérdés közüggé, minden mást magánérdekké degradáló közérdekké emelése alkalmanként megszüli az eleven nemzeti organizmus kategóriáját.¹⁹²

De ez nem válhat fő társadalomelméleti vonulattá, mert a magyar liberális konzervativizmus azokat ugyan elítélve, de a reálisan létező, társadalmi harcok kikerülhetetlenségét elismerő irányzat: „A legderekabb, a legkomolyabb munkásban is ott él az az elkeseredés, az a gyűlölség, az a szenvedély, amely a hirtelen gyűlt, nagy vagyonok lábánál izzadó, küzdő, fáradó, a szeme láttára pöffeszkedő fényűzés tőszomszédságában annyi jogos szükségletében nélkülözést szenvedő proletariátus lelkének olyan természetes szülőlttje. Csak a szociális haladás s a társadalmi béke hosszú munkája fogja e szenvedélyek hevét enyhíteni.”¹⁹³

A tisztán kapitalista városi társadalomra tehát az egész nemzetre vonatkozó organikusság — nem teljesen érvényes. Kimondatlanul azonban érvényes ez ismét a falu, az agrárvilág népességére, amelynek jogos vagy jogtalan elgűletlensége sohasem merül fel a Magyar Figyelőben. Az ott fennálló viszonyokra nézve nem merülnek fel alapvető reformgondolatok, csupán a tudomány hatékonysági, többtermelési szempontból való hasznosítására (pl. állattenyésztésnél) vagy a közegészségügyi körülmények egyetemesen üdvös javítására tesznek gyakrabban javaslatokat (pl. kórházépítés, tbc-ellenes lépések).

190 *Barabás Albert*: Törökországi levél. 1911. III. 53.

191 Nietzsche (Hornyánszky Gyula). 1911. I. 208–209.

192 „Hatalmas morális egység a nemzet, *élelény*, amely magához ragadja a hozzátartozó egyéneket.”
Tisza István: Nemzet és társadalom. 1911. IV. 281.

193 *Tisza István*: Az osztrák szociáldemokrata munkásvezérek. 1912. I. 118.

A Magyar Figyelő adottságnak veszi a kétféle Magyarországot: az Európa után haladó városi-ipari térségeket és az e körül élő, tradicionális agrártöbbséget. Igazi talaja, tömegei csak az előbbiben vannak. Nem véletlen, hogy az agrárvilágra támaszkodhat a nyomasztó kormánytúlerő ellenére mind a klerikális, mind az agrárius ellenzék, nem is szólva a nemzetiségi agitációról. Ám az is igaz, hogy az ellenfelek bizonytalan alapon állnak, mert a magyar liberális konzervativizmus hagyja, engedi a tradicionális világ bomlását, annak ritmusát nem akarja lassítani — igaz, gyorsítani sem.

Az agrárvilágban a Magyar Figyelő az időre akarja bízni az urbánus világ követését, nemcsak az ottani középosztály alakulását illetően¹⁹⁴, de az új, immár teljesen polgári jellegű közigazgatás létrehozását illetően is.¹⁹⁵ Itt a szakszerűség „depolitizált” követelményeinek keresztülvitele sem rövidtávú program. A dualizmus változásainak kanalizálása minimális hatalmi-politikai eltolódást engedélyezhetett csupán, hiszen a Monarchia polgári jellegű egységesülésének lázrohamai, a kapitalista fejlődés újrendező, nivelláló hatásai egy évszázadok óta kialakult, nemcsak bel-, hanem külpolitikai erőviszonyokra épült hatalmi-politikai struktúrához rendelődték.

A modern gazdasági-társadalmi szektorokat — már a felvilágosult abszolutizmus óta — eredendően a tradicionális struktúrák *szolgálatára* rendelték, azok hatékonyabb, elsősorban külpolitikai szempontú, eredményesebb működtetése céljával. Egy, a társadalmi vezetést töretlenül kézben tartó társadalmi réteg esetén a korszerűsítés minden mozzanata hatalmilag jórészt asszimilálható, hiszen az új érdekek kész helyzetet, kész játékeretet kapva, a régi rendszerhez alkalmazkodva érvényesülhetnek.

A Magyar Figyelő liberális konzervativizmusa elfogadja a társadalom *mérsékeltlen konfliktusos mozgásának szükségszerűségét*, de a leghatározottabban elvet minden szélsőséget. Nemcsak a már említett antiradikális vonulatot kell itt említeni, hanem a baloldali elleni harcban objektíve fegyvertárs, de gyakorlatilag ugyancsak ellenfélnek tekintett jobboldali radikális, klerikális, agrárius irányzatokat sem kímélik, illetve létezésüket ugyancsak *problémának tartják*: „a holnapi Magyarország leghatalmasabb problémája, alighanem a kereszténység öntudatra ébredése és valláserkölcsei alapokon való szervezkedése lesz”.¹⁹⁶

Ismét egy kétarcú mondat: ha a Magyar Figyelő teljesen azonosulna a keresztény öntudatú politizálással, miért tekintené azt mégis „leghatalmasabb problémának”? Nos azért, mert a *Magyar Figyelő minden antikapitalista tendenciát elutasítva kívánja az „amerikai típusú”, korlátlan, „gyökértelen” kapitalizmust meg- és lefékezni*. Ehhez szükségesek azok a jogi és hatalmi korlátozások, amelyek a kompromisszumra kész, konszolidált polgári és félpolgári és paraszti elemek számszerű kisebbségének politikai többséget biztosítanak.¹⁹⁷ Így történt mindez

194 „A vidéki középosztály most van kialakulóban. Zöme ma valóban még a régi birtokosság; de hozzá csatlakozik az új birtokosság, általában a vármegye műveltebb elemei s mindenki, akit képzettsége és modora a vármegye társadalmi életébe való szereplésre jogosít ... ez az osztály fejlődik, művelődik, különböző elemei mind összeforrnak.” *Rakovszky Iván*: A kinevezési rendszer kérdéseihöz. 1914. III. 218–219.

195 „A magyar törvényhatóságok politikára és ügyeik vitelére vannak teremtve, a külföld városai ellenben csak az adminisztrációra.” *Hunyár Algernon*: Községi politika. 1913. III. 377.

196 *Vigyázó*: Budapesti levél. 1914. II. 393.

197 „A virilizmus azonban mindemellett nem mellőzhető, habár átalakítandó.” *Feleky László*: Concha Győző közigazgatásunk átalakításáról. 1914. II. 231.

korábban a nyugati országokban is, ahol a feudális eredetű uralkodó rétegek „át tudták menteni” magukat — a hatalom keretein belül maradván!

Ebből fakad a Magyar Figyelő olyan sok kétarcúsága, ebből fakadnak látszólag érthetetlen makacsságai s ugyanakkor szinte zseniális kritikái és reformáló javaslatai is. A magyar társadalom vertikális problémáinál nem fogadhatta el a szociáldemokrácia diktálta tempót, horizontális zavaroknál erősen korlátozták mozgásterét a nemzetiségi és klerikális radikalizmusok. Minden politikai ellenfele, sőt, manapság az utókor is gyakran olyan dolgokat kért és kér számon tőle, amelyek az átalakulás minden zavarát produkáló magyar társadalom akkori viszonyai között a gyakorlati politika síkján ritkán voltak „*tisztán*” megvalósíthatók.¹⁹⁸

A Magyar Figyelőnek a háború előtti időkben megvívott harcai közben kialakultak a jövőre vonatkozó elképzelései. Természetesen mindez a történelmi Magyarország s annak szerves fejlődéséhez kötődött, de tartalmában túllépett annak születéséből fakadt korábbi kényszerpályáin, egyértelműen elindulva ezzel a modern Magyarország felé: „az ország fejlődése keresztüllépett az eddigi politika céljain, keretein, tartalmán... A gazdaság, a holnapi politika összes kérdései pedig egyetlen tételben foglalhatók össze: ez a többtermelés föltételeinek megteremtése ... [A holnap államférfiának] nagy koncepciójú, világkonjunktúrákat átlátó közgazdásznak kell lennie”.¹⁹⁹

Mindez persze szép álom, ha arra gondolunk, hogy Magyarországnak nem voltak nagy hasznot hozó gyarmatai, előnyös üzleteket biztosító világgazdasági pozíciói, amelyek mind finanszírozhatóvá tették a nyugati országok otthoni, elmélyülő szociális reformjait, a nép, a munkásság életformabeli, kulturális integrálásának megkezdését. De ha arra gondolunk, hogy a magyar liberális konzervativizmus alkalmi politikai merevségeivel ellentétben gazdaságilag mindig mintaszerűen liberális volt, a jól felismert úton való kibontakozásra mégis voltak esélyek. Nyilván nem véletlenül fogalmazódtak meg akkor így a célok, amikor mind a polgári radikalizmus, mind a nemzetiségi mozgalom lecsendesedett, s úgy nézett ki egy pillanatra, hogy a pragmatikus politika előtt is lehetőségek nyíltak. A modern kapitalizmus és az agrárvilágban gyökerező régi társadalmi rétegek egy részének kompromisszuma lassú, de európai és demokratikus távlatú társadalmi — jogállami — fejlődést ígért.

A Magyar Figyelő globális tartalmi összképét döntően a történelmi, jogi, politikai írások határozzák meg, de kizárólagosságról nem beszélhetünk. Hiszen széles fórumot kaptak az egészségügyi, oktatási, gazdasági kérdések is, amelyeknek tárgyalásában a konkrét kritika, problémafeltárás ritkán maradt el. E nyíltan „kormánypárti” szemléletmód nagyon gyakran vezet életképesen kompromisszumos, ösztársadalmi hasznú megoldási javaslatokhoz. (Jó példa erre az akkor nagy vihart kavart új sajtótörvény ügye. A Magyar Figyelő jó érzékkel az alapkérdés, a tőke és a szellemi munka közötti jogviszony szabályozását tartja fontosnak, míg a politikai-jogi szabadság kérdését — mely szemében kérdésesen felül áll — nem feszegeti.²⁰⁰)

198 „A mi ideálunk a demokrata állam, amelynek minden polgárának egyenlők a jogai és kötelességei ... a szerves fejlődés útjain kell kinőnie a mai Magyarországból, de azt nem lehet a történelmi Magyarország romjai fölött sebbel-lobbal összetakolni.” (*Szerk.*) 1914. I. 2.

199 *Vadnay Tibor*: A holnap politikája. 1914. I. 25–26.

200 „A szellemi munka az üzleti vállalat alá került a sajtóban. Ma már általában véve a vállalat, a lapkiadó tőke az, amely a sajtó ábrázatát formálja ... a sajtószabadság előnyeit ma már túlnyomólag a hírlapkiadó üzlet élvezi és nem a szellemi munka ... a sajtóreform foglalkozzon: a vállalat megfélékezésével s a szellemi munkás (hírlapíró) és a vállalkozó (lapkiadó) közötti jogviszonyok rendezésével.” *Kenedi Géza*: A sajtó problémái. 1911. I. 232. és 234.

A Magyar Figyelő kulturális-művészeti írásai szemléletileg koherensek, értékben heterogének. Szépirodalmi írásait nem az újra való nyitottság jellemzi, de itt sem hiányzanak az értékszemponitú válogatás mozzanatai. A kritika rovatai zömmel igényesek, széleskörűek. Nagyon erős oldala ezeknek az írásoknak az irónia, a gúnyos, humoros csúfolódás (amely persze alkalmanként átcsúszik az ellenfelek által is gyakorolt dorongolásba).

A Magyar Figyelő alapállását illetően leginkább *nagypolgári* orgánium volna, ám a megfelelő stabil háttér hiányában ennek az igénynek hibátlan érvényesítése lehetetlen volt. Így még leginkább a „befutott” értelmiségiek s az átalakulóban lévő, nem paraszti birtokos osztályok ilyen szellemben történő nevelésének igénye hatja át a szerzőket és írásokat. Azaz, itt is előbb van készen, megfogalmazva valami nálunk, mint ahogyan és amikor a társadalom saját artikulációja arra „alulról” megérett volna. A magyar szellemi élet saját körében és saját tempója szerinti kifejeződése a felgyorsult tökéletes fejlődés miatt nem történhetett meg, mert az immár szinte korlátlanul áradó modern nyugati irányzatok gyors kihívásait egy nem stabil, hanem gyorsuló ütemben átalakuló magyar társadalom fogadja. A sokféle forrongásban a Magyar Figyelő tisztos színvonalú kristályosodási pont volt.

A háború mámorában

A Magyar Figyelő a háború elejétől átalakul olyan „harci orgánummá”, amelynek színvonala alá volt rendelve a háborús propaganda érdekeinek. Az első pillanattól kezdve hirdeti, hogy itt a történelmi Magyarország élet-halálharca folyik²⁰¹, s ezért alapfeladat: „fenn kell tartani a nép hitét, férfias bizalmát és halálos elszántságát”.²⁰² A nemzeti egységbe most mindenkinek helye van.²⁰³ S az új iskolának el kell erőltetni a közelmúlt ellenséges irányzatait, visszatérve a „rég, nagy idők” egységesen nemzeti szelleméhez.²⁰⁴

A Magyar Figyelőnek óriási csalódást jelentett az angolok határozott belépése a háborúba Oroszország oldalán. Meglehetősen durva kirobbanásokra ad ez alkalmat, amelyek aztán szünet nélkül folytatódnak.²⁰⁵ A „nyugat árulása” folytán immár „mi” lettünk a Nyugat civilizációjának védői, harcosai, terjesztői: „Íme, még egyszer karddal kell szántanunk, mielőtt elvethetjük a nyugat-európai civilizáció magvait”.²⁰⁶

A nyugatellenes kampányt kiegészítik a németbarátság mindent elsöprő hullámai, átértékelődik a háború előtti rokonszenv- és értékkála: „Elismert tekintélyek hirdették, hogy eredet, a haladást közvetlenül szolgálót csak a francia és an-

201 „Ha Magyarország elbuknék ebben a küzdelemben, akkor elveszett minden, amiért élned érdekes: a szabadságod, a kultúrád, a becsületed, a vagonod.” Itt élnek s halnod kell. 1914. III. 307.

202 Uo. 307.

203 „A béke hosszú évei a biztonság érzetével együtt meghozták a nemzeti közömbösséget is ..., [de most] testvéri öleléssel fogadunk minden hazatérőt. A hazánk az övék is.” Uo. 305–306.

204 „A mi korunkban szocialista, cionista, kongreganista diákok nem voltak.” *Alexander Bernát: A nagy iskolai kérdés.* 1914. III. 319.

205 „Sohasem szerettem az angolt. Mint ahogyan honfitársaim közül sem szeretem, azt, aki többnek akar látszani, mint amennyire belső értéke szerint lehet becsülni. Az angol pedig ilyen; az angol suszter és miniszter ebben teljesen egyforma.” *Barabás Ábel: A gentleman-nemzet.* 1914. IV. 48.

206 *Lovik Károly: O, Rus ...* 1914. III. 297.

gol irodalom meg tudomány termel. A német inkább csak regisztrál, rendszerez... Sokan ... fejlődni kezdő, nemzeti kultúránkat féltették a közel levő német óriás gyámkodásától.”²⁰⁷ Tisza István e szavaival részben saját önkritikáját is elmondja, bár az ő keményen poroszos puritanizmusa azért nem volt teljesen idegen a némettől.

Nagy elégtétel a Magyar Figyelőnek, hogy a végső harc hangulatának kemény szellemi követelményeit Andrassy Gyula írja le benne: „még magánkörben is [!] óvakodjunk a könnyelmű kritikától és bírálattól, mert a pesszimizmus úgy terjed, mint a penész”.²⁰⁸ Ezek a szavak minősítik a Magyar Figyelőt is nagyon hosszú ideig. (Pontosan addig, amíg Tisza István áll az ország élén.)

Érdekes vízvázalasztó a háború elején a tudósok közötti nemzetközi kapcsolatok megromlásának kérdéséről készített írások sora. A klasszikusan humanista, liberális-konzervatív vélemények mellett (Berzeviczy Albert, Alexander Bernát, Lóczy Lajos stb.), amelyek károsnak és befejezendőnek tartják a tudósok háborús polémiait²⁰⁹ („veszedelmesnek és károsnak tartjuk az egész emberiség jövő fejlődésére nézve”²¹⁰), máris megjelenik a feltétlen és kizárólagos „német vonal”: „A német kultúra és a német tudomány egymagában nélkülözhetővé teszi az entente hatalmainak tudományát.”²¹¹

Ugyanígy hamar felvetődik az iskolai militarizálás követelménye.²¹² Még a szelíd Alexander Bernát is így írt: „Ez a háború megtisztítja nemzeti és állami érzésünket.”²¹³ De ugyanekkor elutasítja német világalom vízióját: „Németországban nem lehet az a hivatása, hogy a világ fölött uralkodjék, hanem hogy szabadon fejlődhessék.”²¹⁴

A rövidnek gondolt háború kezdeti reményei idején azért vannak elgondolkodtatón mély, érdekes hangok is. A mindig józan közgazdász, Kádár Gusztáv így írt a háborúról: „Ez a háború végső fokon a kapitalizmus háborúja a gazdasági hegemoniáért és a világereskedelmi utakért... Reánk nézve ez a háború egzisztenciális és nemzeti fontosságú, de gazdasági terjeszkedés akarata ebben nem nyilvánulhat meg. Gazdasági szempontból csak rendezett állapotok és nyugodt fejlődés lehetősége lehet a célunk [!]... Nagyon megokolt lesz [tehát], ha Magyarország a háború után benyújtja majd küzdőtársainak a számláját azokért a szolgálatokért, amelyeket koloniális és export törekvésekben alig kaphat meg.”²¹⁵

A fenti elemzésben látható igazán a magyar államiság tragédiája, kényszerhelyzete: a puszta fennmaradásáért kénytelen „idegen összefüggésekben” harcolni. Talán ezért is, ennek az elszomorító valóságnak jegyében írja Herczeg Ferenc — aki egyébként a nemzetvédő háború megharcolása mellett van — elszomorító sorait az „anyák háborújáról”²¹⁶ s nála — igaz, romantikus, hősi pá-

207 *Balcanicus*: A világsajtó és a világháború. 1914. III. 386.

208 *gr. Andrassy Gyula*: A háború és társadalom. 1914. IV. 82.

209 „Mert a nemzetközi érintkezést a tudományos téren oly szükségesnek és fontosnak ismerem, nem hihetek a mai állapot tartosságában.” A háború és a tudósok szolidaritása (Berzeviczy Albert válasza). 1914. IV. 250.

210 Uo. 249.

211 *Grósz Emil*: A háború és a tudósok szolidaritása (orvosok). 1914. IV. 389.

212 „Suhanjon végig és táborozzon ott a lelkeken *mindig* a kuruc kornak halált megvető játékos vitézsége.” *Laurentzi Vilmos*: Új nevelési ideál. 1915. I. 50.

213 *Alexander Bernát*: A háború filozófiájáról. 1915. I. 98.

214 Uo. 101.

215 *Kádár Gusztáv*: A kapitalizmus háborúja. 1915. I. 111–112.

216 „Minden háború az anyák harca. A kardokat és szuronyokat *az anyák ellen* köszörülük.” *Herczeg Ferenc*: Anyák háborúja. 1914. IV. 229.

tosz burkában — megjelenik a dolgokat elrontó urak és politikusok korrigálója, a Magyar Figyelőben addig alig „feltűnő” magyar paraszt.²¹⁷

Minél tovább tart a háború, annál inkább erősödik a propaganda, amelyet csak alkalmanként szakít meg egy-egy józanul félelmes hír (pl. az amerikai közvélemény németellenességéről),²¹⁸ de ezek belevesznek a reménykedésekbe s az egyre erősebb német-dicsőítésekbe. Ez utóbbi odáig is eljut, hogy a német erkölcsi fölényt még a szerelem, a „nem léha”, hanem helyesen organizált összetalálkozások kedélyesen polgári szintjén is bebizonyítják.²¹⁹

A kiterelőyesedő háborús bűnbakkeresés és a konkrét háborús hírek, magyarázatok, mérlegelések mellett csak néha bukkan fel a Magyar Figyelő liberalizmusának félelme az egyre erősödő állami beavatkozások miatt: „Ami ma a katonai szükség nyomása alatt történik, nem fog és nem tud majd újból eltűnni.”²²⁰ Mindenesetre a Magyar Figyelő szerzői az ideiglenes kényszer hatásainak egykor teljes megszüntetéséért lépnek fel mindig. Bár pl. Schiller Ottó gondolatgazdag tanulmányban mondja ki: „A tudomány már régen tudja, hogy a nemzeti kapitalizmusnak két formája lehetséges: az individualisztikus és a szervezett kapitalizmus. A háború bizonyára siettetni fogja az utóbbinak, a mainál is hatalmasabb, szervezett kapitalizmus korszakának eljövételét.”²²¹

Laurentzi Vilmos hatalmas tanulmányban mondja ki, hogy „a politikai vagy jogi imperializmus helyébe a gazdasági expanzióknak világhatalmi törekvései”²²² léptek s ez „nem veszi tekintetbe az évszázadok által létrehozott politikai, faji, kultusz és kultúr rokon- vagy ellenszenveknek érzelmi és érdekmotívumait”²²³ Mint a gyengékhez, a gazdaságilag elnyomandókhöz, az agrártársadalmakhoz²²⁴ tartozó szerző békés gazdasági érdekszféra elhatárolást javasol, hiszen „ez esetben sikerülhet csupán egy második vagy harmadik világháborúnak az elkerülése”.²²⁵

A nagy ívű tanulmányra erősen hat a német „nagyterség elmélet”, s ebben utópikusan megtalálni véli a magyarság, s főleg Budapest helyét is: mi lennénk az európai kultúrák közvetítői Ázsia felé.²²⁶ A Magyar Figyelő íróinak zöme azonban nem osztozik e német ihletésű látomás elfogadásában. Óvatosan, de határozottan megmarad a monarchiai és magyar „öncélúság” mellett. Sőt, a Monarchia újjáalkotásának igénye mellett „a monarchia vezetésének joga minket [magyarokat — T. L.] illet”.²²⁷ Egyébként is „Közép-Európában csak némely teoretikusok, főleg tudós közgazdászok hisznek...”²²⁸

A hadi helyzet hullámmása szerint optimistább vagy halkabb a Magyar Figyelő háborús elkötelezettsége, viszont a veszélyeztetettség érzete sohasem hunyt ki

217 *Herczeg Ferenc*: A közkatona. 1914. IV.

218 „Az amerikai közvélemény látható és hallható orgánumai mind németellenesek.” *Németh József*: Angolok és németek Amerikában. 1915. I. 463.

219 *Schiller Ottó*: A német módszer. 1915. I. 475.

220 *Pereszlényi Pál*: Németország gazdasági organizációjának újjászervezése. 1915. II. 36.

221 *Schiller Ottó*: A ma kultúrája és a háború. 1915. II. 264.

222 *Laurentzi Vilmos*: A világháború nagy problémája. 1915. II. 418.

223 Uo. 418.

224 „A gazdasági, szociológiai szervezetek közül hódítókká az ipariak lettek, míg a földműves társadalmak a gazdaságilag elnyomottak és kizsákmányoltak.” Uo. 419.

225 Uo. 421.

226 Uo. 426.

227 *Réz Mihály*: A monarchia jövője. 1915. III. 21.

228 Jegyzetek „Közép-Európa” kérdéséhez. 1916. I. 242.

teljesen. Réz Mihály szokásos szókimondó modorában ezt meg is fogalmazza, amikor a bismarcki defenzív politikát szembeállítja a vilmosi presztízses terjeszkedő vonulattal: „Vajon egyáltalán helyes volt-e az egész annexiós politika, amely megindította a balkáni kérdések forrongását s az egész status quot reális előny nélkül megbolygatta?”²²⁹ De mindez csak halkán hallatszik, hiszen az egyre nyilvánvalóbb román aspirációk ellenére is leírják a „nagy, közös érdekek” jegyében: „Mi Romániában mindig a mi természetes szövetségünket láttuk.”²³⁰

A háború utáni világról

Feljegyezni való háborús lélektani mozzanat az, hogy a Magyar Figyelő győzelmi reménykedéseiben sorra felbukkannak azok az elképzelések, amelyeket majd a győztes antant is propaganda-szólamai közé iktat (pl. a „bűnös” uralkodóházakat megbüntető „nép”²³¹ képe). Megjegyzendő ellenben az is, hogy a Magyar Figyelő a nemzeti egységes nacionalizmus harsogása idején is vállalja a turanista fantazmagóriák elleni fellépést: „A magyar turanizmus teóriája azonban olyan gyenge alapokon áll, hogy korunk realizmusának egy leheletére — a tények leplezetlen felderítésével — kártyavár gyanánt összeomlik.”²³²

Ismételten felbukkan a kényszerből vívott háború mielőbbi befejezésének képe: „nekünk expanzív törekvéseink nincsenek, így bátran vállalhatjuk majd a mérséklő, a közvetítő, a békítő és a kiegyenlítő [nagyhatalom — T. L.] szerepét”.²³³ Viszont a „Kárpát-medencén belüli magyar expanzió „természetes” joga továbbra is érvényes. Az orosz betörés után újjáépített rutén falvakra ez így hangzik: „szebbé, egészségesebb, magyarrá [kell] tenni, mielőtt még az elemi iskolába kerülnek”.²³⁴ (Igaz elég gyakran olvashatunk arról is, hogy ruténjeink szívesen magyarosodnak, nemzetiségi aspirációik nincsenek.)²³⁵

1916-tól kezdve egyre inkább erősödik a Magyar Figyelő pragmatikus, már a háború utánra tekintő, „realista” vonulata. Korábban alig felvetett kérdés, például a földbirtokpolitika problémái is megjelennek; természetesen a legnagyobb óvatossággal, a „kellő mértékek” hangoztatása közben: „az egész ügy kiemeltténék az egyéni érdekszféra szűk köréből és átutaltatnék az állam érdekkiegyenlítő hatalmának körébe, eme hatalomkör olyatén elhatárolásával, hogy ne legyen kizárva e téren a társadalmi öntevékenység, de gátat lehessen vetni a földbirtok egészségtelen mobilizálására és kapitalizálására irányuló önérdékű törekvéseknek”.²³⁶

A felvetett szempontok régi agrárkövetelések, de a Magyar Figyelőben nem kerültek tárgyalásra. Az állami beavatkozás „biztosító”, „szervező” előtérbe kerülése aztán Réz Mihálynál válik teljessé. Bismarckkal foglalkozó tanulmány sorozatában már nemcsak a liberalizmust, de a konzervativizmust is maga mögött hagyva az állami mindenhatóság, a totalitarizmus célszerűségét fogalmaz-

229 Réz Mihály: Bismarck és II. Vilmos külpolitikai ellentéte. 1915. III. 422–423.

230 Demagógia a nagypolitikában. 1915. IV. 3.

231 Királyi fejek. 1915. IV. 308.

232 Germanus Gyula: Turán (II. rész). 1916. II. 37.

233 Iklódy-Szabó János: A jövő Magyarországa. 1916. II. 12.

234 Pásztor Árpád: Az új kárpáti falvak. 1915. IV. 398. és 402.

235 „Ruténeink a nyugati civilizáció emlőin nevelkedve már rég elszakadtak a külföldi ruténektől.”
Bonkáló Sándor: Ruténeink írásreformja. 1916. II. 405.

236 Lányi Bertalan: Magyar földbirtokpolitika a háború után. 1916. III. 97.

za meg: „Összeütközés esetén a mindenkori guvernamentális szempont a konzervatív óhajások fölé kerül... A pártok államosítása az ő fő törekvése... És a nemzet különböző rétegeinek oly nevelése, hogy érdekeiket alá tudják rendelni a guvernamentális érdek mindenkori követelményeinek... Mert csak az ilyen állam vezeteti a maga politikáját úgy, hogy kifelé mint nemzet mindig teljes erővel s szolidaritással legyen képes fellépni. Az erősebb osztályok automatikusan érvényesülése dekadencia. Az államnak mindig szoros kontaktusba kell mindenikükkel állnia és mindig az aktuális céljait szolgálót előnybe részesítenie. A nemzet összes rétegeinek az államosítása ez.”²³⁷

Ismét prioritásként jelenik meg tehát a külső veszélytől való félelem, amely kötelezően alárendeli magának a belső, szociális szempontokat. A magyar történelem következő negyedszázadának szomorú, tragikus előérzete Réz Mihály „bismarcki megoldása”. 1916-tól kezdve ugyanis egyre nyilvánvalóbbak az antant területi tervei, ígéretei — s a történelmi ország védelme a Magyar Figyelő álláspontjának alapköve. Az antant-„igazságokra” válaszul ismét felvetik a másik oldal tagadott, nem létező elnyomottjainak kérdését.²³⁸

Ebben az időben kezdődik el újra a radikálisok elleni polémia is. Először Károlyi Mihályt támadják szokásos naivitásáért. „Vannak boldog és irigylésre méltó férfiak, akik hajlandók azt hinni, hogy minden földi nyomorúságnak emberi rosszakarat vagy mulasztás az oka.”²³⁹ Nem véletlen ez a támadás, hiszen ez idő tájt jelenik meg ez a sokat sejtető megállapítás a Magyar Figyelőben: „egy év múlva a belső forradalmak valószínűsége növekedik”.²⁴⁰ Nem szabad tehát semmiben válasz nélkül hagyni a potenciális ellenfelet.

Egyre többet foglalkozik a Magyar Figyelő az agrártermelés kérdéseivel. A magyar katonák hősiességének fényében egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a „kisbirtokos fordulat” elkerülhetetlen lesz,²⁴¹ azt azonban teljes joggal fűzi hozzá a másik tanulmány: „nem végzünk teljes munkát, ha a földművest jobb gazdálkodásra nem tanítjuk”.²⁴² De az egész falusi világ megváltozása, megváltoztatása is cél, természetesen felülről: „a végrehajtó hatalom szervei is mindinkább kénytelenek a régi bürokratikus elzárkózottságukat levetkezve, szociális, gyakorlati politikát folytatni”.²⁴³ A háború teremtette növekvő etatizmusnak ez a pozitív elméleti „hozádéka”. Mindenesetre patriarchális keretekben, hiszen követelmény, hogy az új gazdasági szakember „a népnek mindenütt igazi atyja legyen” — ugyanazon szerző szerint.

De még inkább fontos annak felismerése, hogy a háborús húsdarálóba belekevert tömegeket nem lehet majd egyszerűen „visszaküldeni” a régi helyükre; „A Balogh Mihályok és a Kis Jánosok már most lássák [az ezredtörténetekben — T. L.], hogy azon sárosan, vértől és szennyből patinásan, hősi küzdelmükkel, a történelemben léptek át”.²⁴⁴ Ezt a nép felé forduló, újító-változtató magatartást próbál-

237 Réz Mihály: Bismarck világnézete (II. rész). 1916. III. 117–118.

238 „A világhatalmak — és itt nincs különbség az orosz zsarnokság és brit szabadságszeretet között — a maguk határain belül nem ismernek nemzetiségi kérdést.” A francia flotta sikerei. 1916. III. 148.

239 gr. Károlyi Mihály és a világháború. 1916. III. 148.

240 Barabás Albert: A béke problémája. 1916. III. 224.

241 „Demokratikus földbirtokpolitika! Ettől függ a magyarság jövője a háború után.” Fekete Miklós: A magyarság jövője a háború után. 1916. III. 315.

242 Varga Kálmán: Búza és háború. 1916. III. 190.

243 Mikecz Károly: Községi gazdasági előljárók. 1916. III. 260.

244 Nagy Andor: Clio a kaszárnyába. 1916. I. 280.

ja Réz Mihály megokolni s egyben szinte a „megelőzésre” felhívni: „A Stein-Hardenberg féle reformok [1806 után Poroszországban — T. L.] a vezetők kötelességérzetéből erednek: nem a jogot követelők erejéből. Nem diadalmas osztályharc eredménye ez, hanem diadalmas nemzeti politika.”²⁴⁵ Nála ismételtén tudatosodik a külpolitikának szokásosnál nagyobb szerepe a széttagolt, nem nyugat-európai ritmusú és léptékű közép-európai térségben: „Németország története ritka világossággal mutatta külpolitika államképző és intézményképző erejét.”²⁴⁶

A Magyar Figyelő minden német elkötelezettsége ellenére sem adja fel a nemzeti önállóság igényét. Egy pillanatig sem szabad tűrni, írják, hogy német újságírók az itthoni németek ügyében valamiféle feljebbviteli fórumot jelentsenek.²⁴⁷ Mindenesetre az erdélyi román betörés előtt szokatlan írás jelent meg, amely a nemzetiségi nyelvek kötelező középiskolai tanítását javasolta. Így ugyanis „ez irodalmak bizonyos lendületet vennének, fejlődésre képesebbek és önállóbbak lennének. Nem függnének többé annyira külső hatásokról, tényezőktől... Megelégedett, szükségleteit anyagi és szellemi tekintetben itthon megkapó nemzetiség kifelé sohasem gravitál.”²⁴⁸ A román orvtámadás azonban eltemeti ezt a méltányosan okos, de már véglegesen megkésett javaslatot. Az erdélyi román értelmiség jó részének hazaáruló magatartása miatt új, szintén méltányos rendezési javaslatok már csak az összeomlás előtt bukkannak fel. (A román támadás reakciója „végső leszámolásos” hangulatú írásokat eredményez.²⁴⁹)

Meg kell említeni, hogy a Magyar Figyelő gyakran és nagyon humánus felfogásban ír a hadifoglyokról. Különösen az oroszokkal rokonszenvezik, elismerve emberségüket,²⁵⁰ szánakozva sorsukon s elgondolkodva hazatérésük utáni reakcióikon.²⁵¹ De — leszámítva a románokat — realistán és gyűlölködés nélkül írnak az elfoglalt területek népeiről is.

A nagy, „stratégiai” jellegű hadijelentések között először 1917 elején jelenik meg beismerés: „Verdun, a Somme, Luck félreérhetetlen hangsúllyal jelzik veszteségeink tragikus jelentékenységét.”²⁵² Ezzel párhuzamosan ismételtén megerősödnek a demográfiai és határbiztonsági szempontokat mérlegelő, új agrárpolitikát vázoló javaslatok: „A megtérő katonát földhöz kell juttatni. Ezzel a nemzet nemcsak védőjének tartozik, de a politikai okosság is diktálja. Kisbirtokosságot kell létesítenünk. Megbízható lakosságot a veszélyeztetett végekre — a hazaáruló elkobzott birtokára.”²⁵³

245 Réz Mihály: Bismarck politikai világnézete (I. rész). 1916. III. 24–25.

246 Uo. 19.

247 Német újságírók Torontálban. 1916. III. 473.

248 Gajda Béla: Nemzetiségeink nyelve a középiskolában. 1916. III. 177–178.

249 „Szent István birodalma és az oláh királyság nem férhetnek meg többé egymás mellett Európa térképén.” Erdély. 1916. III. 465.

250 „Az oroszban, ha kiesik börtönőr szerepéből, nagyon sok a másoknak sorsát megértő, emberi vonás.” Tonelli Sándor: Messze földről, idegenből — messze földre, idegenbe. 1916. IV. 41.

251 „Az orosz hadifogoly a táborban — igazi született proletár, szegény ördög ... milyen lesz az orosz, ha a fogságból hazatér. Vajon az újjászületéséhez szükséges kovászt vagy a rombolás káoszáat viszi-e magával hazájába.” Habina János: A német fogolytáborok angol, francia és orosz hadifoglyainak jellemzéséhez. 1916. IV. 291.

252 Stratégosz: Egy év mérlege. 1917. I. 115.

253 Zerkovitz Zsignond: Honvédotthonok. 1917. I. 262.

Az élesen polemikus Magyar Figyelő

Tisza István lemondása után élesen polémikus hangot vesz fel a Magyar Figyelő. Vegyes ellenfeleinek egyetlen vélt vagy valós hibáját sem mulasztja el tollhegyre tűzni. Különösen a minden árnyalatban ott tülekedő grófokat gúnyolja ásatag antiszemitizmusuk,²⁵⁴ avagy a demokráciát meglovagolni akaró ambíciók miatt.²⁵⁵ De éles logikával bizonyítja be azt is, hogy demokrácia és háború egymást nem kizáró fogalmak: „be kell látnunk, hogy demokrácia és háború hiába zárták ki egymást eszméikben, a valóságban épp úgy megférnek egymással, amint megfér a háború más politikai szerkezettel. Nem a demokráciától, hanem az emberi természetnek mai megítélésünk szerint még nagyon messze bekövetkező, átalakulásától várhatjuk a nagy béke napjának elérkezését — ha valaha felvirrad.”²⁵⁶ Az utolsó mondatok egyszerre tartalmaznak mély kereszténységet és evilági szkepticizmust. A Magyar Figyelő „harcos illúziótlansága” tehát nem véletlenül tart a pragmatizmus felé. De nagy tervek is születnek ekkor. Távlatosak és komolytalannok egyaránt.

A pragmatizmust ugyan állandóan keresztezi az egyre jobban tudatosuló vesztély: „Egyszerre nyilvánvalóvá vált előttünk [az „oláh hadüzenet” nyomán is — T. L.] ... Magyarországnak és fajunk léte forog kockán.”²⁵⁷ Mégis — a háborúban egyre szervezettebbé váló állami tevékenység bázisára támaszkodva — a Magyar Figyelő szakírója, br. Szentkereszty Zsigmond felvázolja az állami tudomány- és kísérletügyi politikát is: „a termelés fokozása terén a legkevesebb beavatkozással, a legolcsóbban és leggyorsabban úgy érhetünk el aránylag jobb eredményt, ha a termelés szellemi részét, a szaktudást és kísérletűgyet kollektivizáljuk ... a magán érdekelttség által megvalósítandó többtermelési intézetnek nem vagyunk hívei.”²⁵⁸ Mindebben nemcsak a klasszikus liberális elvektől való újabb eltávolodás rejlik, de a legmodernebb gondolat is: a tudás a termelés katalizátora, mégpedig a mi viszonyaink között a legfontosabb, hiszen „az adott tőke és munkaerő mellett a többtermelést majdnem kizárólag a szaktudás emelésétől várhatjuk... A kísérletügyi intézmények megvannak, de bővítésre szorulnak és egységes, a kísérletek fontosságát és sürgősségét szem előtt tartó programra van szükségünk.”²⁵⁹

Az állam korszerűsítő feladatának és hatalmának növelésére vonatkozó elképzelések néhány esetben tragikomikus víziókhöz vezetnek. Buday Dezső még a házasságkötést is államosítani akarja, a házassági ígéretek megszegőit büntetni, a párválasztást államilag szabályozni, a prostitúciót — „átmeneti formákon” ugyan — megszüntetni óhajtáná.²⁶⁰

Az államhoz kapcsolódó gondolatoknak az orosz forradalom hívei is tápot adnak, bár a lap azt jólinformált nyugalommal fogadta („angolcsinálta muszka for-

254 „[Báró Orosdy] még kikeresztelkedett formában sem kell [Zichy Aladárnak és Rakovszky Istvánnak — T. L.] ... e sorok írójának nézete szerint [Orosdy Ferenc] sokkal előkelőbb egyéniség, mint gróf Zichy Aladár, nem is szólva Rakovszky Istvánról.” Báró Orosdy. 1917. I. 449.

255 „Azt hiszik [a grófok — T. L.], hogy megnyergethik és kedvük szerint kormányozhatják a demokrácia paripáját ... „ez régi girondista hiba” — T. L.” Demokrácia. 1917. II. 204.

256 *Balogh Artúr*: Demokrácia és háború. 1917. II. 372.

257 *Rábaközi*: A bolgárok és a magyar nemzet háborúja. 1916. III. 431.

258 br. *Szentkereszty Zsigmond*: Több termelés a szaktudás és a kísérletűgy szervezése által. 1917. I. 415. és 423.

259 Uo. 423.

260 *Buday Dezső*: Állami közvetítés. 1917. II.

radalom”). Az elemzésekben sziporkáznak a mély gondolatok.²⁶¹ A Magyar Figyelőnek egyébként végig fontos jellemzője volt, hogy a külföldi, rá nézve semlegebb folyamatok elemzésénél nagyvonalú tárgyilagossággal igen pontos számvetést csinál. Más a helyzet, ha itthoni kérdésről van szó. A hatalomvédele polgári létnek minden fenyegetésére határozott hang felül: „ha most nem lehet szembe szállni a tömegekkel — kérdezzük — mikor lehet? Akkor, amikor kezükben lesz minden fegyver, hogy akarataikat kikényszerítsék?... Mi úgy hisszük, hogy ma a tömeg csendes, szenvedélytelen és nem veszélyes, mert hatalom nélkül való”.²⁶²

A Magyar Figyelő számára a magyar zsidóság a magyar polgárság és a magyar nemzet része (annak ellenére, hogy felfogása szerint annak egyes részei már a háború előtt csak a klerikalizmus és külső ellenségeink malmára hajtották a vizet²⁶³), így a „zsidókérdés” mindenféle felvetése ellen tiltakozik: „a magyar zsidók ügye Magyarországon nem kérdés és nem probléma [az volt 1895-ig — T. L.]... Mert ha akadt olyan kereskedő, aki csalt, bizonyos hogy nem mint zsidó csalt, hanem mint kereskedő csalt, éppen úgy, mint ahogyan más vallású kereskedők is csaltak... [Az ún. zsidókérdésnek — T. L.] az az eredménye, hogy megbontja a nemzet egységét, nyugalma, békéjét anélkül, hogy valamit is használna.”²⁶⁴ (Csúfolódva jegyzi meg a szerző, hogy ilyen kérdésekben nem lehetséges „többségi szavazás”, annak mintájára, ahogyan a *Galilei-körben* 10 szótöbbséggel döntöttek el: nincs Isten.)

1917 végétől kezdve a Magyar Figyelő egyre inkább „elfordul” a háborútól és egyre inkább a Monarchia sorsa és az előretörő szocialista törekvések foglalkoztatják. Balogh Artúrnak a liberalizmus és a szocializmus alapkérdéseivel foglalkozó tanulmányai máig érvényes gondolatokat vetnek fel. Elismerve a liberalizmus hanyatlását és gyengeségeit — s humoros csattanóban foglalva össze azokat —, józan logikával veti fel az addig sem megválaszolt eshetőségeket: „mert például az állami szocializmus gondolható oly módon is, hogy a termelés közszervezése folytán előálló nagyobb jövedelem hatalmi és nem munkásjóléti célokra fordították ... egyáltalán, kérdéses, a szocialisztikus gazdasági rend a maga centralizált, bürokratikus szervezetével hogyan férne meg a demokráciának a változó többségi akarat mindenhatóságára vonatkozó alaptételével”.²⁶⁶

Végző következtetéseiben rendkívül távlatos gondolatok sűrűsödnek, a magyar liberális konzervativizmus európai színvonaláról tanúskodva — eszmeileg mindenképpen: „[a liberalizmusnak] valódi értelmének feladása nélkül alkalmazkodnia kell... Az államnak és községeknek a termelésben és forgalomban az eddiginél nagyobb mérvű részvétele nem támadja meg, hacsak ez a magángazdasági formák közt történik. Erős szociálpolitika is megfér vele... Nem is a beavatkozás terjedelme, mint inkább annak módja és tárgyai támadhatják meg az egyén önál-

261 „Ha van mindenre elszánt, az anarchiáig is elmenő munkássereg, az orosz az. Azzá nevelte a gyegyetlenség, a despotizmus. A vörös rémuralomnak csak árnyéka is elég ott a fehér rémuralomhoz.” *Marczali Henrik: Az orosz forradalom.* 1917. II. 237.

262 *Réz Mihály: A demokrácia és magyarság.* 1917. III. 147. és 154.

263 „Klerikálisaink mindig azt hirdették, hogy a zsidóság materialista, nemzetközi és keresztényellenes ..., mintha némelyeknek minden törekvésük az volna, hogy utólag igazolják a klerikálisok aggodalmait.” *Réz Mihály: A nemzetiségi kérdéstről.* 1912. IV. 202.

264 *f-gy: A zsidókérdés Magyarországon.* 1917. III. 147. és 154.

265 „A liberalizmus nagy gyöngéje a gyakorlatban ..., hogy ez tulajdonképpen csak tisztességes embereknek való rendszer.” (Wiese nyomán) *Balogh Artúr: Liberalizmus.* 1917. IV. 28.

266 Uo. 19. és 30.

lóságát ... a fejlődést [a liberalizmus — T. L.] az egyesnek mint embernek és polgárnak szabadsága nélkül nem látja lehetségesnek.²⁶⁷

De nemcsak elméletileg foglalkozik a Magyar Figyelő a szocializmussal, hanem most már ő maga is felvet egyes reformkérdéseket (pl. a cselédek munkaidéjét, amely nem csupán gazdasági ügy, hanem a humanizmus követelménye is)²⁶⁸, amelyeket immár elkésettnek is nyilvánít nem egy munkatárs: „A termelőmunka fokozása és a dolgozók számára munkájuk eredményének méltányosabb elosztása: ez a Magyar Jövő, amelynek alapja egy modern közgazdaság és szociálpolitika ... minden forradalom mögött egy idejében elmulasztott reform található meg. E könyvből [Vadnay Tiboréból — T. L.] megtanulhatjuk, hogy *mi sok forradalommal vagyunk hátralekban.*”²⁶⁹

Az elsőtétülő háborús kilátások hamarosan a szocializmus kérdését is háttérbe szorítják. (Itt kell megjegyeznem, hogy magyar nyelven feltehetően először a Magyar Figyelőben jelennek meg szövegrészletek Trockijtól.²⁷⁰) Még a bolsevik forradalommal sem foglalkoznak szinte — eltekintve néhány kisebb hírtől, illetve hadifogoly-beszámólótól. Az oroszországi eseményekben is a nemzetiségi kérdés alakulása érdekli leginkább a Magyar Figyelőt. A mindent elsöprő egyoldalúság oka: „A monarchia nélkül a németiség jövője bizonytalan, a magyar jövő azonban: földindulás, égszakadás.”²⁷¹

Ahogy a részleteiben ismertté válnak a Monarchia ellenségeinek területi szándékai,²⁷² lélektanilag teljesen érthető a Magyar Figyelő kétségbeesett útkeresése, alkalmankénti nacionalista gorombaságai.²⁷³ Mindezt erősítette az osztrák oldalról tapasztalható habozás, kivárás miatti düh. A magyar parlament viszálykodásai, kisszerű széthúzása még alkalmi radikális kirohanásokra is készítetik a Magyar Figyelőt: „föltesszük, hogy a gróf urak főleg azért akartak személyesen jelen lenni a nemzeti védőtöltések átszakításánál, hogy maguknak biztosítsák a zsilipőrök tisztét és csak annyit eresszenek be a demokratikus áradatból, amennyi éppen elegendő arra, hogy forgassa az uradalmi malmokat... Mi a választójog kérdésében Magyarország integritását féltjük, a latifundiumok integritása miatt bizony nem fáj a fejünk.”²⁷⁴

Hiábavaló volt azonban a Magyar Figyelő erőfeszítése, hogy érveket gyűjtsön, bizonyítsa nemzetiségeink zömének passzivitását,²⁷⁵ az antant hazugságait,²⁷⁶ a történelmi ország sorsa immár idegen kezekben volt. Ezen már a lap által oly csúnyán minősített Károlyi Mihály sem tudhatott változtatni új eszméivel.²⁷⁷ Itt már

267 Uo. 30.; *Balogh Arnúr*: Új állam. 1918. III.

268 Cselédtörvény és munkaidő. 1917. III. 348.

269 *Berend Miklós*: A magyar jövő. 1918. II. 551–552.

270 *N. Trockij*: Az orosz földkérdés. 1918. I.; *Üő.*: Az orosz kapitalizmus. 1918. III.

271 *Bleyer Jakob*: A magyar-német szövetség. 1917. IV. 204.

272 „Némi meglepetéssel értesültünk arról, hogy cseh álláspont szerint Kassának a jövőendő cseh királysághoz kell tartoznia.” *Magyar Lajos*: Az osztrák támadások. 1917. IV. 289.

273 „Történelem nélküli népek akarnak alsó határainkon, történelmet és térképet csinálni.” (K-11): Jugoszlávia. 1917. IV. 282.

274 A grófi urak. 1918. I. 202–203.

275 „Békésen szánt a tót és oláh paraszt, politika nem bántják [*sic!*]. Nem barátunk az oláhság nagy része, de nem is aktív és öntudatos. Barátunk a tót s politikai külön törekvései nagy részének nincsenek.” *Réz Mihály*: Magyarország függetlensége és a választójog. 1918. I. 89.

276 *Herczeg Ferenc* beszéde a választójogi bizottságban. 1918. II.

277 „Ha valaki olvasta a Károlyi polgártárs külpolitikai fejtegetéseit ... annak el kell ismerni, hogy ha ez politika, akkor a politikához mindenki érthet.” *Réz Mihály*: A koalíció statisztikája. 1917. IV. 217.

a vég kavargása zajlott. Ezt mutatta, hogy voltak még olyan ősrütek is, akik — a német győzelmi jelentések mámorától szédülten — a monarchia népeit gyarmati politika követelésére hívják fel.²⁷⁸

A Magyar Figyelőnek nem volt a háború végén egy teljesen „visszaállt” békebeli „alapszöveve”. Az elvi állásfoglalások mellett újra nagyon sok könyvrecenzió, történelmi és irodalomtörténeti írások sora biztosította a „mérsékelt ízlés” kiszolgálását. Sokak számára ez szinte már a „normalitás” látszatát adhatta. Alapjában, a Magyar Figyelő gárdája sem hitte el, hogy a régóta észlelt fenyegetés beváltása olyan közel van.

Zárszó

A Magyar Figyelő az első két háborús évet leszámítva azonos maradt békebeli önmagával. Azzal a hatalomtámogató magatartással, amely elég nyitott szemmel nézte a világ dolgait ahhoz, *hogy színvonalasan érzékeljen és lépést tartson minden, a magyar vezető rétegek érdekeit érintő társadalmi-politikai mozgással, irányzattal.* Természetesnek kell mondanunk azt, hogy az eközben tapasztaltakat a fennállóhoz való integrálás, az azt alátámasztani képes módszerek felől találta és elemezte.

Szemponjtait — ma — sokan minősíthetik haszontalannak, a saját vagy egykori ellenfelei szemüvegén át ítélve. Véleményem szerint azonban a fennállónak mindig van jogosultsága és vannak tömegei, ezek nélkül egyetlen társadalmi struktúra sem létezhetne akárcsak hetekig is. A Magyar Figyelő így azt a polgári jogállami, liberális magyar társadalmat fejezte ki jól, amely óriási egyenlőtlenségeket túrve — sőt alkalmanként erőszakkal fenntartva — „úton járt” Európa felé, eléggé rugalmasan ahhoz, hogy szerencsésebb körülmények között saját modern egyensúlyait megtalálva, akár meg is érkezzék oda.

Az itt nyújtott kép szándékosan leíró, bemutató jellegű, hiszen egy ekkora anyag minden sokféleséget figyelembe vevő elrendezése és szintetizálása többlépcsős feladat. Egy valami azonban — remélem — nyilvánvalóan kitűnik ebből a képből is: a korabeli magyar liberális konzervativizmus nem volt a „magyar ugar”, nem volt az oly sokak által hangoztatott „buta osztályuralom” kifejeződése.

Természetesen, a Magyar Figyelő is társadalmi rétegérdekeket fejezett ki, ezek azonban ekkor képesek voltak az integrálásra, a kihívások érzékelésére és a válaszadásra is. Egyetlen területet leszámítva: a parasztság ügyét, a földkérdést. A háború alatti lassú fordulat nem tudta „kifutni” magát. A szerves fejlődés mindent megoldó hitében a Magyar Figyelő ezt a kérdést tette utoljára. Talán azért, mert ismerte az agrárvilág tradicionalizmusának modern veszélytelenségét, szerveztlenségét — egészen a fogalmi artikuláció hiányáig —, s a régi hatalomgyakorlók okos ösztönével csak a vetélytárrá kinőtt erőket érezte kihívásnak. Erkölcsileg nem túl rokonszenves ez az álláspont, ám a gyakorlati politikát sohasem az erkölcs mozgatja elsősorban.

A Magyar Figyelő változó folyóirat volt a maga konzerváló szándékaival együtt is. Változó, mert a klasszikus liberalizmustól távolodva adaptálni tudta az új idők eszméinek „lefordítható” követelményeit. *Álláspontjának leggyengébb ele-*

278 i.: A monarchia gyarmati politikája a háború után. 1918. II. 640.

me az időigényesség volt: a természetesnek elfogadott fennállónak átalakítását a magyar társadalom „geopolitikai” helyzete, nemzetközi hatalmi összefüggései egyértelműen eldöntötték. Az összeomlás és az utána következő idők mutatták meg azonban, hogy radikális ellenfelek is „kész helyzet” előtt álltak.

Röviden azt lehetne mondani befejezésül: a Magyar Figyelő a korszak minden szellemi irányzatát figyelte, elemezte, s ha az adott szűk mozgástérben lehetséges volt, még követte is azok „tanácsait”. Olyan fórum volt, amely a maga átalakulásait sohasem elméleti szinten, hanem politikai pragmatizmussal fogalmazta meg, miközben szolid, egységes magyar polgári közéleti-politikai-irodalmi kultúrát akart teremteni. Ennek tartalmi és értékbeli mondanivalója — meggyőződésem szerint — nem alacsonyabb színvonalú, mint a kor más polgári társadalmiáié. Hiányjaiban, túlzásaiban és hangsúlyjaiban pedig félreismerhetetlenül magyar.